

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА**

ОВЧАРУК ОКСАНА ВАСИЛІВНА

УДК 37.013.74:373.31.5]:061.1ЄС

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО
ГРОМАДЯНСТВА В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ РАДИ ЄВРОПИ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук**

Київ – 2021

Дисертацією є опублікована монографія.

Робота виконана в Інституті інформаційних технологій і засобів навчання Національної академії педагогічних наук України, м. Київ.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Лещенко Марія Петрівна,
Інститут інформаційних технологій і засобів навчання
НАПН України, провідний науковий співробітник
відділу компаративістики інформаційно-освітніх
інновацій (м. Київ).

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Матвієнко Ольга Василівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
професор кафедри педагогіки і методики викладання
іноземних мов й інформаційно-комунікаційних
технологій (м. Київ);

доктор педагогічних наук, професор
Гаманюк Віта Анатоліївна,
Криворізький державний педагогічний університет,
проректор з наукової роботи (м. Кривий Ріг);

доктор педагогічних наук, професор
Пуховська Людмила Прокопівна,
ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН
України, професор кафедри філософії і освіти дорослих
(м. Київ).

Захист відбудеться «22» вересня 2021 року о 10.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.451.01 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. Берлінського, 9, 5-й поверх, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті www.ipood.com.ua та у бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. Берлінського, 9.

Автореферат розісланий «20» серпня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.І. Сотська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. За роки незалежності України в освіті відбулися зміни парадигм, утверджено курс на демократизацію та становлення громадянських цінностей суспільства, що вплинуло на загальну середню освіту (ЗСО), основні принципи й підходи до організації навчально-виховного процесу. У контексті процесів державотворення та розбудови громадянського суспільства привернення уваги до культурної спадщини та культурного різноманіття, вивчення мов задля міжкультурного діалогу, розширення доступу до кращого досвіду країн-членів Ради Європи (РЄ) та країн Європейського Союзу (ЄС) у галузі освіти є запорукою розвитку української держави.

Освіта для демократичного громадянства (ОДГ) та громадянська освіта (ГО) є складовою освітніх програм у початковій школі, середніх та старших класах у країнах Ради Європи, до складу якої входить 47 країн, серед яких Україна. Проблема впровадження ОДГ приділяють значну увагу міжнародні організації: Організація Об'єднаних Націй (ООН, 1945), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти та культури (ЮНЕСКО, 1945), Рада Європи (РЄ, 1949), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ, 1975) та ін. Підґрунтям політики освіти для демократичного громадянства є Загальна декларація прав людини (ООН, 1948), Міжнародний Білль про права людини (1966), що об'єднав у собі два міжнародних пакти: Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, до яких Україна приєдналась у 1973 році; Європейська культурна конвенція (РЄ, 1954), Рамка компетентностей для культури демократії (РЄ, 2016), Хартія освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини (РЄ, 2010), Рекомендація Комітету міністрів державам-членам щодо забезпечення якісної освіти (РЄ, 2012), Лісабонська конвенція про визнання кваліфікацій у вищій освіті (ЄС, 1997), Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти (РЄ, 2001), Цілі сталого розвитку ООН, що співвідносяться з політикою РЄ у сфері ОДГ на період 2017-2030 рр. та ін. У даному контексті ОДГ розглядається в документах Ради Європи в якості дієвого чинника консолідації демократичного суспільства, визначального напрямку освітньої політики, що пронизує всі суспільні сфери і впливає на соціальне благополуччя громадян.

Активного поширення й розвитку ОДГ набула в останні десятиліття в країнах РЄ завдяки зміні ставлення до цього напрямку освітніх спільнот тих країн, де відбулись значні демократичні зрушення. Важливою характеристикою ОДГ став її міжпредметний, інтегрований характер, що дозволяє залучити до впровадження всю педагогічну громадськість, не зменшуючи при цьому важливості вивчення основних навчальних дисциплін.

Починаючи з 2000-х рр. в Україні розроблено низку концептуальних документів, пов'язаних зі становленням та розвитком громадянської освіти й ОДГ. У 2000 р. оприлюднена Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, у 2018 р. – Концепція розвитку громадянської освіти. У 2020 р. відбулось обговорення проєкту Стратегії розвитку громадянської

освіти на період до 2030 року та Плану заходів щодо її реалізації. Важливість формування громадянських компетентностей школярів закріплено у законах «Про повну загальну середню освіту» (2019) та «Про освіту» (2017), що окреслили стратегію на укріплення демократичних цінностей та інтегрування культури демократії через шкільні освітні програми. Попри прийняті документи та резолюції на рівні освітньої політики в Україні ОДГ реалізується не системно, переважно в рамках міжнародних проєктів та програм. Здебільшого українська школа має досвід впровадження предметної моделі інтегрованого курсу «Громадянська освіта», що є обов'язковим для вивчення у 10-му класі закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО). Досвід впровадження ОДГ в українській школі свідчить про існування низки навчальних курсів за вибором з питань освіти прав людини, демократичного врядування, протидії дискримінації та ін., що збагатили здебільшого змістову компоненту освіти. Протягом останніх двох десятиліть реалізовано низку міжнародних та вітчизняних проєктів з ГО та ОДГ, серед яких – «Демократична школа», «Освіта для демократичного громадянства», «Практичне право» та ін.

Аналіз наукових джерел свідчить, що ОДГ та громадянська освіта, як педагогічна проблема та чинник демократизації шкільної освіти, висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних науковців за такими напрямками:

- концептуальні основи ОДГ та розроблення освітньої політики у контексті євроінтеграційних процесів: О. Тимошенко, О. Дем'янчук, Л. Пуховська, О. Сухомлинська, М. Боришевський, К. Чорна, І. Тараненко, С. Рябов, Дж. Дьюї (J. Dewey), Ж.-Ж. Руссо (J.-J. Rousseau), Ф. Адігер (F. Adiger), Д. Керр (D. Kerr), Р. Вельдхуз (R. Veldhuis), В. Галстон (W. Galston), К. Грімонпрез (K. Grimonprez), Л. Дарлинг-Хаммонд (L. Darling-Hammond) та ін.; Ж. Піаже (J. Piaget), С. Френе (C. Freinet), М. Фуллан (M. Fullan), Ц. Бірзеа (C. Birzea), Ц. Макферсон (C. Macpherson), Е. Сант (E. Sant), С. Наваль (C. Naval), М. Прінт (M. Print), Т. Маршалл (T. Marshall), В. Кімліка (W. Kymlicka), В. Норман (W. Norman), Ж. Барбалет (J. Barbalet), Д. Керр (D. Kerr) та ін.

- підходи до реалізації громадянської освіти та набуття учнями демократичних цінностей: Р. Арцишевський, Т. Бакка, Г. Васьківська, П. Вербицька, І. Гейко, О. Гриценчук, Л. Дух, М. Душек (Гурій), М. Іванов, П. Кендзьор, Л. Марголіна, Т. Мелещенко, Н. Пильгун, С. Позняк, О. Пометун, І. Смагін, Н. Софій, П. Бретт (P. Brett), Р. Дарендорф, О. Ічілов (O. Ichilov), А. Гутман (A. Gutmann), Р. Голлоб (R. Gollob), П. Крапф (P. Krapf), В. Вайдінгер (W. Weidinger), В. Галстон (V. Galston), Д. Аллен (D. Allen), Б. Хоскінс (B. Hoskins), Г. Янмаат (J. Janmaat), Ю. Хабермас (J. Habermas), Дж. Коган (J. Cogan), Р. Деррікот (R. Derricott), Дж. Хейдт (J. Heydt) та ін.

- розвиток демократичних цінностей учнів у контексті толерантності, полікультурності, багатомовності та європейського виміру: П. Кендзьор, О. Грива, І. Іванюк, Н. Назаренко, О. Пометун, А. Сущенко, М. Яцейко, Ж. Амадео (J. Amadeo), (К.- Х. Дюрр (K. H. Dürr), П. Крапф (P. Krapf), Р. Голлоб (R. Gollob), М. Рафальська (M. Rafalska), М. Селятицький (M. Sielatycki), Ж. Барбалет (J. Barbalet), Н. Андерс (R. Anders), М. Барретт (M. Barrett), Б. Зані (B. Zani), В. Галстон (W. A. Galston), Дж. Коган (J. Cogan), Р. Деррікот (R. Derricott), Д. Деардорф (D. Deardorff), Ж. Торні-Пурта (J. Torney-Purta), М. Шеннан (M. Shennan), Г. Штайнер-Хамсі (G. Steiner-Khamsi), Ж. Стейскалікова (J. Stejskalíková), К. Пешкова (K. Pešková) та ін.;

- цифрове громадянство та інформаційно-освітнє середовище для формування цифрових громадянських компетентностей учнів, вчителів та керівників шкіл: В. Биков, О. Гриценчук, І. Іванюк, О. Спірін, М. Ріббле (M. Ribble), Дж. Бейлі (G. Bailey), Т. Росс (T. Ross), М. Парк (M. Park).

Однак, системних зрушень з боку освітніх інституцій не було здійснено, а громадянська освіта та ОДГ не стали пріоритетами у шкільному середовищі. Потребують детального вивчення становлення демократичних цінностей у шкільній освіті, форми та методи впровадження ОДГ, система демократичного врядування у школах, роль організацій громадянського суспільства (ОГС), роль та місце інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у розбудові інформаційно-освітнього середовища (ІОС) закладів освіти, засобів масової інформації у підтримці ОДГ, цифрове громадянство, вплив інтеграційних та глобалізаційних процесів на становлення демократичних принципів побудови змісту освіти та демократизації змісту шкільних навчальних предметів. Надзвичайно важливим є знаходження взаємозв'язків та взаємодії шкільної освіти з державними інститутами у становленні демократичних цінностей шкільної молоді, розвиток відповідних компетентностей вчителів та педагогічного колективу школи, керівників системи освіти, розроблення молодіжної політики у державі.

На основі результатів вивчення наукових джерел, вітчизняних нормативних документів, рекомендацій та резолюцій міжнародних організацій, аналізу стану шкільної освіти для демократичного громадянства в Україні було виявлено **суперечності** між:

- *викликами* сучасного багатоманітного, багатокультурного громадянського суспільства, що активно змінюється і зазнає впливу глобалізаційних, євроінтеграційних процесів та *відсутністю цілісного, системного впровадження* у шкільну освіту стратегій формування демократичних цінностей та громадянських компетентностей учнів;

- *декларуванням* впровадження концептуальних засад освіти для демократичного громадянства згідно європейських підходів в освітніх стандартах та нормативних документах й практичною *відсутністю ефективних шкільних моделей* освіти для демократичного громадянства, що передбачає демократичне врядування у школах, загальношкільний підхід та належну інформаційну підтримку цього напрямку;

- *наявністю наукового обґрунтування інтегрованих підходів* до впровадження основ демократичного громадянства у шкільній освіті та *невідповідністю існуючих навчальних програм і сучасного навчально-методичного супроводу*, недостатньою представленістю цього напрямку у змісті шкільної освіти;

- *об'єктивними потребами* формування у шкільної молоді необхідних компетентностей для життя й діяльності у громадянському суспільстві і *недостатньою ефективністю функціонування системи забезпечення неперервного професійного розвитку педагогів* у сфері підтримки освіти для демократичного громадянства.

З огляду на необхідність подолання означених суперечностей, відсутність цілісного аналізу та актуальність для України досвіду країн Ради Європи з ОДГ

зумовили вибір теми дослідження: **«Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах-членах Ради Європи».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах науково-дослідних робіт Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України «Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителя в умовах хмаро орієнтованого навчального середовища» (РК № 0117U000198); «Оцінювання інформаційно-комунікаційної компетентності суб'єктів навчального процесу системи загальної середньої освіти в умовах інтеграції України до європейського освітнього простору» (РК № 0114U002196); «Розвиток інформаційно-цифрового навчального середовища української школи» (РК № 0120U100193).

Тему дослідження затверджено вченою радою Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України (протокол № 1 від 26.01.2012) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 28.02.2012).

Об'єкт дослідження – процеси демократизації освіти в країнах Європи.

Предмет дослідження – освітні стратегії, зміст, методичні особливості, інформаційна підтримка освіти для демократичного громадянства в країнах Ради Європи.

Мета дослідження – здійснити аналіз теоретико-методологічних засад, особливостей та характеристик, механізмів здійснення сучасної освіти для демократичного громадянства в країнах Ради Європи для удосконалення шляхів її впровадження в Україні.

Для досягнення мети визначено такі **завдання**:

1. Здійснити бібліографічний аналіз проблеми шкільної освіти для демократичного громадянства в українському та зарубіжному освітньому просторі.

2. Розкрити теоретико-методологічні засади освіти для демократичного громадянства.

3. Охарактеризувати механізми та моделі впровадження освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи.

4. Розкрити стратегії впровадження освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи.

5. Виявити тенденції розбудови змісту освіти для демократичного громадянства в країнах Ради Європи.

6. Здійснити аналіз змісту, форм, методів і сучасних технологій впровадження освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи та охарактеризувати інструменти підтримки її реалізації.

7. Визначити перспективи реалізації та обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення шкільної освіти для демократичного громадянства в Україні.

Хронологічні межі дослідження охоплюють середину 80-х рр. ХХ ст. по теперішній час. *Нижня хронологічна межа* визначається прийняттям у 1985 р. Рекомендації № R (85) 7 «Про викладання та вивчення прав людини в школах» (Рада Європи). *Верхня хронологічна межа* сягає теперішнього часу, що характеризується впровадженням Рамки компетентностей для культури

демократії, розробленої РЄ у 2016 р. та Стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2022 року (Україна).

Концепція дослідження ґрунтується на філософських, історичних, психологічних та педагогічних положеннях щодо сутності процесу демократизації освіти, що пов'язані з світовими ідеями вільної освіти, спрямованої на утвердження демократичних цінностей у суспільстві, громадянською відповідальністю та громадянськими чеснотами, повагою до прав людини, демократії та верховенства права як основних цінностей Ради Європи та демократичного суспільства.

Дослідження спрямовано на виявлення взаємообумовленості й взаємозв'язків етапів становлення та розвитку ОДГ, системне вивчення й узагальнення досвіду країн Ради Європи з метою виявлення ефективних освітніх моделей, прогресивних ідей здійснення ОДГ, створення механізмів її інформаційної та організаційно-методичної підтримки на основі принципів системності, наступності, демократичності, відкритості, врахування індивідуальних особливостей учнів.

Освіта для демократичного громадянства є визначальною галуззю соціального життя та передбачає залучення до процесу впровадження всіх суб'єктів і зацікавлених сторін (громадськість, владу, ЗМІ). Демократичність освіти визначається різноманіттям можливостей громадян набути бажаний освітній рівень. У сучасних умовах ці можливості реалізуються в освітніх закладах (державні, приватні, конфесійні) та в умовах неформальної домашньої освіти. Стрімкий розвиток ІКТ уможливив здобуття освіти в умовах дистанційного навчання.

Науковий пошук зосереджено на шкільній освіті як визначальній формі забезпечення демократичних прав громадян на освіту, що реалізується на основі загальношкільного підходу (*англ. whole-school approach*), метою якого є забезпечення демократичної освіти, що ґрунтується на таких чинниках: різноманіття як цінність, рівні можливості, мирне співіснування, повага до людської гідності, участь кожного. Це потребує створення механізмів забезпечення загальношкільного підходу, що охоплює навчально-виховний процес, шкільне врядування та інформаційно-освітнє середовище, співпрацю з громадою. Динамічний розвиток цифрових технологій спричинив появу цифрового громадянства та відповідно необхідності розбудови шкільної освіти у цифровому середовищі, що особливо підтвердилось в умовах карантинних заходів, спричинених COVID-19.

В основу дослідження покладені положення, які характеризують ОДГ як ціннісно орієнтований, багатокультурний/міжкультурний, освітній процес, що динамічно розвивається відповідно до потреб країн та суспільства.

Порівняльно-педагогічний характер дослідження зумовив співставлення досвіду ОДГ у країнах РЄ, яким притаманні спільні процеси демократичного становлення, зокрема й у шкільній освіті, що дозволило виявити тенденції впровадження ОДГ та на їх основі підготувати рекомендації для вітчизняних фахівців.

Методологічною основою дослідження є сукупність підходів, що визначають орієнтири освіти для демократичного громадянства та базуються на

діалектичному підході до пізнання об'єктів, що розвиваються. У дослідженні використані ідеї діалектичного аналізу розвитку суспільств та ролі наукового пізнання у цьому процесі: генезис, минуле, сьогодення, майбутнє процесу розвитку освіти для демократичного громадянства у країнах-членах РЄ та України. Серед цих підходів:

системний підхід, як ключовий методологічний засіб та один із способів наукового пізнання соціальних явищ, яким є феномен освіти. *Методологічна специфіка системного підходу* у дослідженні визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності процесу розвитку освіти для демократичного громадянства у країнах-членах РЄ як *нового концептуального утворення*, на виявлення його елементів (теорія та практика) та впливів, порівняння і зведення їх в єдину теоретичну картину;

синергетичний підхід, що дозволяє розглянути явище як поєднання традицій та інновацій як складного, суперечливого процесу, на який впливають об'єктивні й суб'єктивні чинники, що зумовлюють багатоманітність його проявів у системі шкільної освіти;

парадигмальний підхід дозволяє описати процеси впровадження освіти для демократичного громадянства скрізь призму освітньо-педагогічних парадигм, існуючих в системах освіти країн Ради Європи, що зазнає впливу суспільно-політичних, культурно-історичних, соціально-економічних, освітньо-педагогічних чинників і повною мірою відображає закономірності, суперечності, парадигмальні зміни у своєму розвитку;

аксіологічний підхід надає можливостей розглянути ОДГ у контексті суспільно вагомих цінностей та ціннісних характеристик, на яких ґрунтується шкільна освіта у країнах Ради Європи;

порівняльно-педагогічний підхід, що дозволяє розглянути освіту для демократичного громадянства як феномен в історичному, економічному, суспільному, культурному контексті у порівнянні її застосування у системах освіти європейських країн та на основі виявлення спільних й відмінних рис у різних країнах Ради Європи, визначення основних характеристик та тенденцій розвитку, окреслення перспектив для української системи освіти. Враховано, що досліджуване явище по-різному функціонує у країнах РЄ, тому для ефективного впровадження ОДГ у систему освіти України необхідно критично та відповідально ставитись до побудови освітніх моделей та концепцій, що мають реалізовуватись у вітчизняній шкільній освіті. Застосування цього підходу відображено у виявленні загальних тенденцій розвитку ОДГ у різних освітніх системах РЄ, їхніх регіональних особливостей, забезпеченні можливості пропонувати кращі практики та ідеї для вдосконалення шкільної освіти для демократичного громадянства в Україні, створенні механізмів моніторингу та прогнозування.

Теоретичною основою дослідження є:

- філософські положення щодо становлення демократичного громадянства та ролі освіти у працях зарубіжних видатних педагогів, філософів та практиків (Дж. Дьюї, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Піаже, Л. Дарлинг-Хаммонд, С. Френе, М. Фуллан, Ц. Макферсон, Е. Сант, В. Ліппман, А. Гутман, С. Бен-Порат, В. Галстон,

Д. Аллен, Б. Хоскінс, Г. Янмаат, Т. Маршалл, В. Кімліка, В. Норман, Ж. Барбалет, Ю. Хабермас, Р. Дарендорф, Дж. Коган, Р. Деррікот та вітчизняних: Б. Гершунський, Б. Грінченко, С. Русова, А. Макаренко, К. Ушинський, Г. Сковорода, В. Сухомлинський) та ін.;

- теорія конструктивізму (конструктивного підходу до навчання), викоремлена у роботах Дж. Дьюї, Ж. Піаже, Л. Виготського та відображена у сучасних поглядах на здійснення ОДГ та громадянської освіти (К.-Х. Дюрр, О. Ічілов, Ж. Торні-Пурта, Ж-А. Амадео, Г. Штайнер-Хамсі, Ж. Леман, Р. Освальд, Ц. Бірзеа, М. Чекіні, К. Харрісона, Я. Крек, В. Спаїк-Вркас) та ін.;

- компетентнісна парадигма освіти, у контексті якої здійснюється ОДГ та яку виокремлюють зарубіжні та вітчизняні науковці: Е. Клієме (E. Klieme), Д. Раух (D. Rauch), Дж. Хартіг (J. Hartig) та проголошують міжнародні організації (ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, ПРООН, Рада Європи (РЄ), Організація європейського співробітництва та розвитку (ОЕСР), Міжнародний департамент стандартів, Міжнародний європейський дослідницький центр та ін.), та вітчизняні науковці: Н. Бібік, М. Лещенко, О. Локшина, О. Матвієнко, Н. Ничкало, О. Пометун, Л. Пуховська, О. Савченко, О. Сухомлинська, С. Трубачева та ін.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети і розв'язання завдань дослідження використано комплекс взаємопов'язаних методів: *теоретичних: загальнонаукових* – аналіз, синтез, узагальнення та систематизація, класифікація для опрацювання бази наукових джерел з проблеми дослідження та узагальнення проміжних та загальних висновків; *конкретно-наукових – пошуково-бібліографічний* – для узагальнення наукових джерел та стану розробленості проблеми дослідження; *ретроспективного аналізу* – для визначення передумов ОДГ, виокремлення етапів становлення та розвитку ОДГ; *термінологічного аналізу* – для виявлення та опису основних понять дослідження, надання їхніх характеристик; *логічно-структурний* – для побудови логіки дослідження та структурування його основних частин; *проблемно-пошуковий* – для виявлення проблем та пошуку шляхів вирішення, надання рекомендацій; *системно-структурний* – для систематизації та структурування складових ОДГ, надання їх основних характеристик; *порівняльно-зіставний* – для здійснення порівняння реалізації ОДГ у країнах РЄ та Україні, простеження генези щодо означеної проблеми, здійснення порівняння нормативно-правових документів систем освіти країн РЄ, виокремлення тенденцій; *наукової екстраполяції* – для виявлення позитивного досвіду ОДГ та надання рекомендацій для вітчизняних фахівців; *емпіричні: моделювання* для розроблення авторського бачення системи інструментальної підтримки педагогічних процесів у реалізації ОДГ в школі, *нетнографія* для вивчення поведінки суб'єктів освітнього процесу у інтернет-середовищі.

Джерельну базу дослідження становлять:

офіційні документи ЄС та Ради Європи та країн-членів, що визначають стратегію розвитку освіти: Хартія основних прав Європейського Союзу, 2010 р.; Конвенція про захист прав людини та основних свобод РЄ, прийнята у 1950 р.; Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) Про основні компетенції для навчання протягом усього життя від 18 грудня 2006 року, Європейська культурна конвенція, прийнята РЄ 1954 р., Резолюція (78) 41 Про

вивчення прав людини, прийнята Комітетом Міністрів РЄ 25 жовтня 1978 р., Рекомендація РЄ №1111 (1989) Про європейський вимір освіти та інші конвенції, резолюції, меморандуми та ін.;

офіційні документи РЄ та держав-членів, що визначають напрями розвитку освіти для демократичного громадянства, серед яких: Загальноєвропейські рекомендації РЄ мовної освіти, 2001 р.; Рекомендація № R (85) 7 Комітету міністрів РЄ державам-членам щодо викладання та вивчення прав людини в школах (прийнята Комітетом міністрів державам-членам від 14 травня 1985 р.; Рекомендація РЄ №1849 (2008) Про сприяння культурі демократії та правам людини через освіту вчителів, 2008; Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти в галузі прав людини, Рекомендація CM/Rec (2010)7, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 11 травня 2010 р., Рамка компетентностей для культури демократії РЄ, 2016 р. та інші рамкові настанови, звіти, бюлетені, концепції;

офіційні національні документи у сфері освіти країн-членів, зокрема країн-членів Східного партнерства серед яких: Закон Азербайджанської республіки про освіту, № 833-IIIQ від 19 червня 2009 г.; Кодекс Республіки Білорусь про освіту № 243-3 от 13 січня 2011 г.; Закон Грузії про загальну освіту № 3530 від 08.04.2005 г.; Закон Республіки Вірменія про освіту № ЗР-297, від 14 квітня 1999 г.; Кодекс про освіту Республіки Молдова, 2014 р.; Стратегія розвитку освіти на 2014-2020 роки, Республіка Молдова «Освіта 2020»; закони, накази, методичні рекомендації); та інші офіційні документи;

інформаційно-аналітичні матеріали міжнародних організацій та РЄ з питань розвитку громадянської, демократичної освіти та освіти в галузі прав людини: Загальноєвропейське дослідження з питань освіти для демократичного громадянства, Рада Європи, 2004; Біла книга РЄ про міжкультурний діалог: «Жити разом як гідно», 2008 р.; Звіт Ради Європи «Життя разом: поєднання різноманітності та свободи в Європі 21 століття» (2011); План дій ЮНЕСКО. Світова програма освіти з прав людини, 2006 та матеріали Ради Європи, ЄС, ООН, ПРООН, ЮНЕСКО, ОЕСР та інші аналітичні звіти, заяви, дослідження міжнародних організацій;

статистичні показники, які відображають стан та динаміку розвитку освіти для демократичного громадянства у країнах-членах РЄ: Eurymice. Громадянська освіта в Європі, 2012 р., 2017 р.; Міжнародне дослідження громадянської та освіти для демократичного громадянства. Система оцінки, Нідерланди, 2008 р.; Організація шкільного часу у Європі. Початкова та загальна середня освіта. Звіт Eurymice за 2019/2020 рр., 2019р.; Структура європейських систем освіти 2018/19. Eurymice, структури та схеми, 2018 р. Звіти ОЕСР «Погляд на освіту» 2020, 2019 та ін. документи;

дослідження в галузі філософії, політології, соціології, педагогіки: загальні концептуальні положення вітчизняних науковців, що досліджують питання реформування систем освіти: В. Андрущенко, І. Зязюн, В.Кремень, С.Ніколаєнко та ін.; загальні концептуальні положення вітчизняних науковців, що досліджують питання змісту шкільної освіти зарубіжжя: Г. Єгоров, К. Корсак, Б. Мельниченко, Н. Лавриченко, О. Локшина, О. Першукова, Л. Пуховська, А. Сбруєва та ін.;

дослідження зарубіжних дослідників в галузі філософії, соціології, теорії освіти: Б. Бернстайн, Б. Блум, Дж. Дьюї, Ч. Купісевич, А. Леві, А. Найтінгейл, Ж.-К. Патерсон, Н. Послтвейт, Е. Тоффлер, М. Фуллан, Ю. Хабермас та ін.;

реферативні та енциклопедичні видання: Енциклопедія освіти, 2008; Педагогічна енциклопедія за ред. Ярмаченко, 2001; Філософський енциклопедичний словник, 2002; Український педагогічний словник за ред. С. Гончаренко, 1997; Українська дипломатична енциклопедія, 2004 та ін. Booth, V., Blair, M., Sociological Abstracts, I. (1992). Thesaurus of sociological indexing terms. 3rd ed. San Diego, Calif.: Sociological Abstracts;

матеріали вітчизняної та зарубіжної періодики: матеріали вітчизняної науково-педагогічної періодики («Педагогіка і психологія», «Порівняльно-педагогічні студії», «Порівняльна професійна педагогіка», «Шлях освіти», «Педагогіка», «Постметодика», «Інформаційні технології і засоби навчання», «Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал», «Curriculum Studies», «Research in Comparative and International Education», «Education Journal») та ін.

Організація дослідження. Науковий пошук здійснювався впродовж 2013-2021 рр.

На першому етапі (2013-2014 рр.) виокремлено етапи розвитку ОДГ, обґрунтовано теоретико-методологічні основи наукового пошуку, сформовано джерельну базу, конкретизовано завдання дослідження, проаналізовано зарубіжні джерела та міжнародні документи з питань ОДГ, здійснено історіографію нормативно-правової підтримки ОДГ в країнах Ради Європи.

На другому етапі (2015-2018 рр.) досліджено та виокремлено стратегії Ради Європи та ЄС у впровадженні ОДГ, виокремлено тенденції розбудови змісту освіти для демократичного громадянства у країнах РЄ, продовжено роботу з джерельною базою дослідження.

На третьому етапі (2019-2021 рр.) проаналізовано та узагальнено зміст, форми, методи та інструменти підтримки ОДГ у країнах РЄ та в Україні, розроблено схему забезпечення нормативно-правової та навчально-методичної підтримки реалізації ОДГ в Україні, розроблено інструментальну систему підтримки середовища школи для реалізації ОДГ, на основі досвіду країн РЄ та України сформульовано загальні висновки та надано рекомендації щодо розбудови ОДГ в Україні.

Наукова новизна і теоретичне значення полягають в тому, що:

- *вперше* у вітчизняній педагогічній науці цілісно досліджено становлення і розвиток освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи; обґрунтовано поняття освіти для демократичного громадянства й схарактеризовано загальношкільний підхід як засіб її впровадження; обґрунтовано авторську періодизацію етапів становлення та розвитку освіти для демократичного громадянства а країнах Ради Європи (на основі аналізу нормативно-законодавчих актів РЄ та міжнародних організацій); розглянуто вплив філософських та педагогічних течій та теорій на розвиток ОДГ у країнах РЄ; виокремлено стратегії РЄ у впровадженні ОДГ; виокремлено механізми та моделі запровадження громадянсько-навчальних курсів в шкільній освіті європейських країн; здійснено педагогічний аналіз інтеграції змісту форм та методів освіти для

демократичного громадянства у контексті підходів Ради Європи; запропоновано інструментальну систему підтримки середовища школи для реалізації ОДГ та виокремлено роль цифрових інструментів та засобів у розбудові інформаційно-освітнього середовища школи; визначено тенденції розвитку ОДГ; надано пропозиції та виокремлено перспективи щодо реалізації ОДГ в Україні;

- *уточнено* зміст базових понять дослідження; проаналізовано концептуальне поле освіти для демократичного громадянства та запропоновано глосарій основних понять з питань ОДГ на основі підходів РЄ;

- *подальшого розвитку* набули наукові положення, характеристики та систематизація порівняльно-педагогічних досліджень вітчизняних та зарубіжних підходів до здійснення ОДГ;

- *до наукового обігу* введено нові документи та персоналії у сфері освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи та України.

Практичне значення дослідження полягає у підготовці навчально-методичних матеріалів для проведення занять зі студентами в системі вищої педагогічної освіти «Збірник прикладів занять з питань освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини», методичного посібника «Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів в умовах хмаро орієнтованого навчального середовища», що можуть бути використаними у підготовці майбутніх вчителів, що впроваджуватимуть ОДГ у шкільній практиці; практико-орієнтованого посібника «Жити і вчитися демократії»; при адаптації серії посібників Ради Європи «Живемо у демократії», «Навчаємось демократії» та ін. навчальних матеріалів РЄ, що можуть слугувати навчально-методичним супроводом впровадження ОДГ у школах для вчителів, а також для розробників освітніх програм з питань громадянської освіти та ОДГ, при підготовці майбутніх фахівців для системи ЗЗСО та підвищенні кваліфікації вчителів в системі післядипломної педагогічної освіти.

Практичне значення підтверджується впровадженням результатів дослідження під час координування та експертного супроводу реалізації проєктів та програм Міжнародного фонду «Відродження», ПРООН та Ради Європи та ін. міжнародних організацій за тематикою ОДГ, зокрема «Європейські студії для шкіл» (2003-2007), «Спільнота споживачів та громадські об'єднання» (2007-2009), Українсько-швейцарський проєкт «Освіта для демократичного громадянства в Україні» (2009-2010), «Права людини та освіта для демократичного громадянства у країнах Східного партнерства» (2015-2017), Програми підтримки реформ «Демократична школа» Європейського центру ім. Вергеланда (2018), «Захист національних меншин включаючи ромів та мови меншин в Україні» (2018-2020).

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України (довідка № 22.1/10-836 від 07.04.2021 р.), Університету митної справи та фінансів (довідка № 10.28/01/180 від 05.02.2021р.), Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-12/531 від 21.07.2021 р.), Криворізького національного педагогічного університету (довідка №09/1-391/3 від 04.03.2021р.), Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім.М.В.Остроградського (довідка № 60 від 08.07.2021),

Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 141 від 23.04.2021 р.), КЗВО «Одеська академії неперервної освіти Одеської обласної ради» (довідка №169 від 13.04.2021 р.), Центру освітніх ініціатив Програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа» (довідка № 22.04 від 22.04.2021 р.), ГО «Агенція розвитку освітньої політики» (довідка № 117 від 05.03.2021 р.), Університету КРОК (довідка №17-д/13 від 26.04.2021 р.); Офісом Ради Європи в Україні (довідка № 158/07-1 від 09.07.2021).

Особистий внесок здобувача. Представлені у дисертації положення одержані авторкою самостійно. У працях, опублікованих у співавторстві, дисертантці належать: у монографії [1] – одноосібні статті «Інформаційно-комунікаційна компетентність як предмет обговорення: міжнародні підходи», «Інформаційно-комунікаційні технології в реалізації міжпредметного підходу у шкільній освіті європейських країн»; у методичному посібнику [76] – «Рамкові основи формування інформаційно-комунікаційної компетентності вчителя в країнах Європейського Союзу»; у посібниках [61], [65], [75] – обґрунтовані принципи та підходи до захисту прав людини у країнах ЄС, практичні вправи для учнів; у навчально-методичних матеріалах [73] – пояснювальна записка щодо проведення занять зі студентами з питань ОДГ в системі вищої педагогічної освіти; у статтях [18] – обґрунтування актуальності проблеми, аналіз міжпредметного підходу у шкільній освіті у країнах зарубіжжя, [21] – аналіз теоретичних та методологічних підходів до використання ІКТ вчителями та учнями, [22] – аналіз європейських підходів до цифрової грамотності вчителів у країнах Європи, [244] – обґрунтування актуальності проблеми, аналіз європейських підходів до створення освітнього середовища для розвитку громадянської компетентності вчителя, [26] – систематизація методів дослідження, аналіз міжнародних підходів до подолання викликів дистанційного навчання у період карантину 2020, рекомендації; [27] – аналіз стану готовності вчителів до використання цифрових інструментів у ЗЗСО під час карантину, висновки, [28] – опис освітніх онлайн-ресурсів для підтримки ОДГ та цифрового громадянства у країнах Ради Європи та ОЕСР, висновки, [29] – опис цифрових інструментів для створення та підтримки середовища освіти для демократичного громадянства у європейських країнах, висновки; у тезах [30] – досвід країн Європи з використання ІКТ для становлення цифрового громадянства; у публікаціях [51], [62], [63], [64], [65], [66], [67], [68], [70] [72] – аналіз та систематизація європейських підходів до впровадження ОДГ та європейського виміру в освіті, рекомендації.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати проведеного дослідження, а також концептуальні положення й загальні висновки були представлені у вигляді доповідей, зокрема на конференціях та семінарах: *міжнародних – конференціях*: «Підтримка шкільної демократичної культури у країнах Східного партнерства», РЄ (Страсбург, Франція, 2016), заключна конференція Програми РЄ «Освіта для демократичного громадянства та освіта з прав людини у країнах Східного партнерства: Результати проекту та подальший шлях» (Тбілісі, Грузія, 2017), міжнародна конференція Європейського фонду освіти та МОН України «Узгодження освітніх стандартів та програм України з НРК» (Київ, 2017), «Реалізація компетентнісного підходу на прикладі

формування компетентностей, що лежать в основі культури демократії» (Мінськ, Білорусь, 2017); II Міжнародна науково-практична конференція «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2018: трансформації та інновації в освіті у глобалізаційному світі» (Київ, 2018); IV Міжнародна конференція (інтернет-конференція) педагогічна компаративістика і міжнародна освіта 2020 «Глобалізований простір інновацій» (Київ, 2020); VII Міжнародна науково-практична конференція «Наукова школа академіка І. А. Зязюна у працях його соратників та учнів» (Харків, 2020); «Міжнародний семінар для методистів-тренерів нової української школи «Компетентнісний потенціал НУШ: ступені свободи та механізми реалізації» (Київ, 2018); *семінарах*: «Освіта для демократичного громадянства: європейський та глобальний вимір в освіті» (Братислава, Словаччина, 2012, 2013), «Програмова основа «Нова українська школа» (Варшава, Польща, 2016); *семінарах-тренінгах* Ради Європи «Освіта прав людини та демократичного громадянства» (Київ, 2015), «Розвиток компетентностей вчителів у системі підготовки та підвищення кваліфікації з питань освіти для демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини», «Як вчителі можуть підтримати освіту для демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини» (Тбілісі, Грузія, 2016), «Підтримка освіти прав людини та освіти для демократичного громадянства у країнах Східного партнерства» (Львів, 2016), «Освіта прав людини та демократичне громадянство» (Дніпро, 2016), «Права людини у початковій школі» (Баку, Азербайджан, 2017), «Компетентності для культури демократії в системі середньої освіти Республіки Молдова» (Кишинів, 2017), «Освіта прав людини та демократичного громадянства» для керівників шкіл та вчителів з громадянської освіти (Одеса, 2017); Семінар-тренінг Європейського центру ім.Вергеланда для викладачів педагогічних університетів (2-й етап) в рамках проекту «Розвиток громадянських і соціальних компетентностей у системі підготовки вчителів в Україні» (Київ, 2018); *міжнародних навчальних візитах*: «Освіта для демократичного громадянства:українсько-польські освітні ініціативи» (Варшава, Польща, 2013); візит до Республіки Молдова в рамках програми «Підтримка освіти прав людини та освіти для демократичного громадянства у країнах Східного партнерства» (Кишинів, 2015); засіданнях Керівного комітету представників Ради Європи, міністерств освіти Азербайджану, Грузії, Молдови, Вірменії, Білорусі, України (Київ, 2017, Страсбург, Франція 2017); *всеукраїнських конференціях та семінарах*: науково-практичний семінар «Цифрова компетентність вчителя» ІХ міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти – 2018», (Київ, 2018); міжнародна конференція з питань сталого майбутнього: екологічні, технологічні, соціальні та економічні аспекти (м.Кривий Ріг, 2020); науково-практичний семінар «Цифрова компетентність вчителя НУШ» (Київ, 2018, 2019, 2020, 2021); «Всеукраїнська інтерактивна науково-практична конференція «Цифрові технології в освітньому процесі закладів освіти» (Рівне,2019); серпнева семінар-нарада «Учені НАПН України – українським вчителям» (м.Київ, 2019, 2020); звітні наукові конференції ІТЗН НАПН України (Київ, 2018, 2019, 2020, 2021).

Дисертація на здобуття наукового степеня кандидата педагогічних наук «Теорія і практика групового навчання учнів у початковій школі Франції» (спеціальність 13.00.01 – теорія та історія педагогіки) захищена в 1992 р., її матеріали у тексті докторської дисертації не використовувались.

Публікації. Зміст і основні результати дослідження відображено в 77 публікаціях (52 – одноосібні), серед яких: 28 статей у наукових фахових виданнях України; 1 монографія; 4 посібники; 1 навчально-методичні матеріали; 2 навчальні курси; 1 рекомендації; 19 публікацій у збірниках наукових праць та матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій; 29 публікацій, що додатково відображають результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з вступу, переліку умовних скорочень, чотирьох розділів і висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (684 найменування, серед яких 295 – іноземними мовами), 12 додатків на 61 сторінці.

Загальний обсяг дисертації складає 400 сторінок, з них 282 сторінки – виклад основного змісту. Робота містить 7 таблиць та 25 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми наукового пошуку, її актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено інформацію щодо джерельної бази, етапів дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, подано відомості про їх упровадження й апробацію, особистий внесок здобувача, а також публікації, структуру та обсяг наукового дослідження.

У першому розділі – **«Становлення ідей демократичного громадянства та громадянської освіти в країнах Ради Європи»** – викладено результати бібліографічного аналізу досліджуваної проблеми та історіографія нормативно-правової підтримки освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи, висвітлено концептуальні підходи та методи наукового пошуку, проаналізовано базові поняття дослідження.

На основі бібліографічного аналізу вітчизняних та зарубіжних джерел виконано аналіз концептуальних засад освіти для демократичного громадянства навколо двох ключових освітніх галузей та категорій – *громадянської освіти та освіти для демократичного громадянства*, їхнього взаємозв'язку та взаємовпливів, основних характеристик і складових. Проведений аналіз вітчизняних та зарубіжних праць уможливив виокремлення таких аспектів розгляду досліджуваного феномену, як: теоретико-методологічні основи розвитку ОДГ (Дж. Дьюї, Ж.-Ж. Руссо, А. Нейл, Т. Найт, У. Паркер, Л. Дарлинг-Хаммонд, С. Френе, М. Фуллан, Ц. Макферсон, Е. Сант, В. Ліппман, О. Ічілов, А. Гутман, С. Бен-Порат, В. Галстон, Д. Аллен, Б. Хоскінс, Г. Янмаат, Т. Маршалл, В. Кімліка, В. Норман, Ж. Барбалет, Ю. Хабермас, Р. Дарендорф, Дж. Коган, Р. Деррікот, С. Русова, А. Макаренко, К. Ушинський, Г. Сковорода, В. Сухомлинський та ін.); компетентнісна парадигма ОДГ (Е. Кліеме (E. Klieme), Д. Раух (D. Rauch), Дж. Хартіг (J. Hartig), (Дж. Пеллегріно, М. Хілтон та ін..

(J. Pellegrino, M. Hilton); європейський вимір, міжкультурний діалог та шкільне середовище для ОДГ (М. Селятицький, М. Рафальська, І. Іванюк та ін.); змістове наповнення ОДГ та загальношкільний підхід (Ц. Бірзеа, Д. Керр, В. Спаїк-Вркас, К.-Х. Дюрр, П. Крапф., Т. Хаддлестон, Р. Вайдінгер, А. Ослер, Х. Старкі та ін.); цифрове громадянство та інформаційно-комунікаційні компетентності (В. Биков, В. Петрук, О. Сороко, О. Спірін, М. Шишкіна, М. Лещенко, О. Гриценчук, І. Іванюк та ін.).

Узагальнення історіографії нормативно-правової підтримки освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи уможливило надати періодизацію та здійснити характеристику етапів її розвитку: *I етап – 1949-1992 рр.*, становлення міжнародного правового законодавства з питань захисту прав людини та закладання основ для ОДГ; *II етап – 1992-2009 рр.*, розроблення та впровадження механізмів освіти для демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини; *III етап – 2010 – по теп. час.*, прийняття рамкових документів у сфері ОДГ та освіти у галузі прав людини.

Обґрунтовано поняттєво-термінологічний інструментарій. Базовими термінами дослідження є освіта для демократичного громадянства, громадянська освіта, культура демократії, загальношкільний підхід. На основі аналізу термінологічного поля з питань ОДГ узагальнено визначення, що *освіта для демократичного громадянства – це освіта, система, підготовка, підняття обізнаності, інформування, практика та діяльність, спрямовані на те, щоб забезпечити учнів знаннями, навичками та розумінням демократичного громадянства; розвиток їхнього ставлення та поведінки, надання можливості здійснювати та захищати свої демократичні права й обов'язки в суспільстві, цінувати різноманітність, брати активну участь у демократичному житті з метою сприяння та захисту демократії та верховенства права.* З'ясовано, що це – нова форма та ступінь набуття знань про демократичне громадянство, права людини, процес набуття вмінь та формування навичок, що пов'язані з життям у громадянському суспільстві, формування демократичних цінностей людини, що забезпечується активними формами та методами її впровадження, що спираються на практичний досвід суб'єктів освітнього процесу та спрямована на формування демократичного середовища на всіх рівнях освіти.

На основі аналізу джерел виявлено, що основні підходи ОДГ беруть свої витoki з *ідей вільної освіти*, її становлення відбувалось під впливом філософських поглядів та теорій *інструменталізму, лібералізму, неолібералізму, теорії еліт* та сучасних чинників, пов'язаних з соціальними та освітніми нерівностями, соціальним статусом та рівнем розриву у цих аспектах різних верств населення країн, і які розглядають, як певні політичні доктрини, що мають гарантувати розподіл влади, свободу людини та верховенство права. Значний вплив на розвиток ідей ОДГ спричинила течія «нова школа» (країни Європи та США) на початку ХХ сторіччя (20-ті рр.), що мала певний вплив й на вітчизняну систему освіти.

Проаналізовано та виявлено механізми взаємодії та моделі запровадження ОДГ у країнах Ради Європи: регуляторними механізмами на рівні країн є *офіційне законодавство та конституційні положення, навчальні плани та програми,*

керівні принципи, стратегії та концепції, методичні вказівки (методичні рекомендації).

Виокремлено *три напрями освітньої політики щодо освіти для демократичного громадянства: бажана стратегія*, що відповідає очікуванням різних зацікавлених груп від системи освіти та пов'язана з цілями, впливом політики та владою; *актуальна стратегія*, що відноситься до змісту ОДГ та підтримує процес прийняття рішень (законодавство, державні програми, плани дій, навчальні плани, рекомендації); *стратегія в дії*, що відповідає тому, як організовано та як здійснюється ОДГ і яка поєднує дискурс, нормативні документи і ефективну практику.

У другому розділі – **«Стратегії Ради Європи та Європейського Союзу у впровадженні освіти для демократичного громадянства у 2000-х роках»** – охарактеризовано провідні стратегії Ради Європи та ЄС щодо здійснення освіти для демократичного громадянства та їх вплив на формування змісту ОДГ у країнах Європи та в Україні.

За результатами аналізу освітніх програм країн Ради Європи та України з'ясовано, що провідною тенденцією та стратегічною основою розроблення й реалізації ОДГ є *компетентнісна парадигма*, що є ознакою сучасних освітніх реформ. З'ясовано, що компетентнісна парадигма виокремилась у країнах Європи внаслідок дискусії, започаткованої на початку 2000-рр. економічно потужними країнами – Австрією, Великою Британією, Канадою, Новою Зеландією, Німеччиною, Францією, а згодом - Угорщиною, Румунією, Молдовою, Литвою, Латвією, Естонією, до яких приєднались всі країни ЄС та країни РЄ зокрема.

Провідні міжнародні організації – ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Рада Європи, Організація європейського співробітництва та розвитку, Міжнародний департамент стандартів, Міжнародний європейський дослідницький центр запропонували компетентнісні довідкові рамки, що слугують основою для освітніх стандартів та містять різні набори й складові компетентностей. Серед них – Європейська довідкова рамка *ключових компетентностей для навчання впродовж життя* (2018), що стала визначальною для систем освіти країн Європейського Союзу та Європи загалом і окреслила *компетентнісну парадигму освіти* як основний вектор розвитку освіти у провідних країнах.

На основі аналізу стратегічних документів міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, РЄ, ОЕСР) з'ясовано, що до ключових або/та трансверсальних компетентностей міжнародні експертні кола відносять *громадянську компетентність*. Серед характеристик освіти для демократичного громадянства є визначення *громадянської компетентності як трансверсальної* (ЮНЕСКО), а також *ключової* (ЄС), тобто водночас наскрізної та такої, що перетинається з різними навчальними галузями.

Досліджено, виходячи з приналежності країн РЄ до Європейської сім'ї народів та географічного розташування на Європейському континенті, що важливим аспектом та провідним напрямом змістового наповнення освітніх програм питаннями демократичного громадянства, становлення демократичних інститутів та цінностей у країнах-членах, є *європейський вимір та*

міжкультурний діалог. При цьому поняття європейської ідентичності трактується в таких основних вимірах, як: *спільнота цінностей, історична спільнота, життєва спільнота, політична спільнота, спільнота поділеної відповідальності*.

Виявлено, що особлива увага останні десятиліття до міжкультурного діалогу, європейського виміру та інтегруванню освіти до європейського освітнього простору приділяється саме країнам з молодого демократією та пострадянським країнам Східного партнерства, до складу яких входить Україна. *Східне партнерство* стало *провідною стратегією РЄ* починаючи з 2000-х рр. Стратегія Східного партнерства є частиною політики сусідства країн Європейського Союзу та інших країн європейського регіону з метою економічної та політичної інтеграції між ЄС та країнами-партнерами.

З'ясовано, що країни Східного партнерства мають схожий досвід економічного, політичного та суспільного становлення на шлях демократичного розвитку, що протягом останніх двох десятиліть здійснюють послідовні реформи в системі освіти: прийняття нових законів та концепцій, розробка нових освітніх стандартів, навчальних планів та програм, нового покоління підручників, беруть участь у міжнародних проектах та ініціативах, що підтримуються європейськими організаціями, громадськими об'єднаннями в цих країнах, що притаманно й сучасній українській системі освіти.

У третьому розділі – **«Тенденції розбудови змісту шкільної освіти для демократичного громадянства у країнах-членах Ради Європи»** представлено сутністі характеристики Довідкової рамки компетентностей для культури демократії, що лежать в основі змістових елементів ОДГ, а також виокремлено тенденції впровадження, формування та реалізації змісту ОДГ у країнах-членах Ради Європи.

Перша тенденція полягає в тому, що *країни РЄ оновили законодавство у сфері освіти, де відобразили ОДГ як ключовий напрям змістового наповнення освітніх програм*. У законах про освіту з'явилися такі поняття, як *ключові компетентності для навчання впродовж життя*, окреме відображення у законодавчих актах знайшли такі поняття, як *громадянська та соціальна компетентності*, цілі навчання. У країнах бувшого соціалістичного табору реформування освіти, оновлення змісту освітніх програм відбулось значною мірою у сфері суспільно-гуманітарної галузі, зокрема у сфері громадянської освіти.

Для сприяння реалізації та узгодження стандартів і навчальних програм Радою Європи було запропоновано стратегічний документ – Довідкову рамку компетентностей для культури демократії (2016), розробленою у результаті широких обговорень та узагальнення досвіду шкіл з країн-членів, що окреслила методологічні та методичні основи ОДГ. Рамка надала опис дескрипторів компетентностей для культури демократії (цінності, ставлення, вміння, знання та критичне розуміння) та шляхів формування цих якостей в учнів, окреслила підходи до впровадження ОДГ, інструменти для оцінювання навчальних результатів та досягнень систем освіти в галузі ОДГ.

Друга тенденція полягає у виокремленні загальношкільного підходу до впровадження ОДГ. Особливістю такого підходу є те, що навчання демократії та правам людини в рамках навчально-виховного процесу *передбачає розбудову демократичного середовища та демократичного врядування у школі, налагодження співпраці та партнерства з місцевою громадою й батьками водночас з інтегруванням тематик ОДГ у зміст навчальних предметів.*

Третя тенденція – це інтегрування тематик ОДГ до національних навчальних програм для початкової, загальної середньої освіти, початкової професійної освіти та навчання. При цьому окремі країни-члени РЄ залишили викладання громадянської освіти, як окремого предмету (Болгарія, Естонія, Ірландія, Греція, Україна та ін.).

Четвертою тенденцією є цифрова трансформація галузі освіти та цифровізація змісту освіти у країнах Ради Європи. Необхідність йти в ногу з часом, бути і діяти як повноцінні демократичні громадяни, що здатні активно брати участь у житті суспільства зумовили виокремлення такого напрямку як *цифрове громадянство*, що було підтримано РЄ через низку програм та методологічну підтримку вчителів та шкіл.

П'ята тенденція - це *європеїзація навчальних програм у країнах-членах Ради Європи та поширення курсів з європейських тематик як інтегрованих до змісту ОДГ, громадянської освіти та інших предметів (Європа в школі, Європейські студії для шкіл, Ми – у Європі та ін.).* Разом з цим з'явилося таке поняття, як *міжкультурний діалог*, що підтримується та пропагується Радою Європи як важливий аспект ОДГ.

На основі досвіду країн Ради Європи узагальнено та укладено блок-схему організаційно-педагогічних умов впровадження ОДГ у систему шкільної освіти. Погоджуючись з підходами країн РЄ та спираючись на сукупність ознак до організації ОДГ, можемо стверджувати, що *організаційно-педагогічні умови впровадження освіти для демократичного громадянства можна визначити, як сукупність чинників, що забезпечують та регулюють організацію освітнього процесу для вирішення дидактичних цілей освіти для навчання демократичного громадянства та формування культури демократії учасників процесу навчання як результату виховання, освіти та розвитку людини, сприяють створенню демократичного середовища у закладі освіти (рис. 1.).*

Важливе значення для країн Ради Європи має цілісне бачення реалізації ОДГ через загальношкільний підхід та оновлення змісту всіх шкільних предметів з огляду на інтегрований характер ОДГ. З'ясовано, що у країнах РЄ існує широкий спектр нерозв'язаних питань з формування демократичних якостей громадян, а тому окреслені тенденції не є вичерпними і, насамперед, демонструють сьогодні нові тематики, що закладаються до змісту шкільної освіти з ОДГ, зокрема пов'язані з пандемією COVID-19, зі змінами на геополітичній мапі Європи, впливом економічних чинників, новими міграційними процесами та ін.

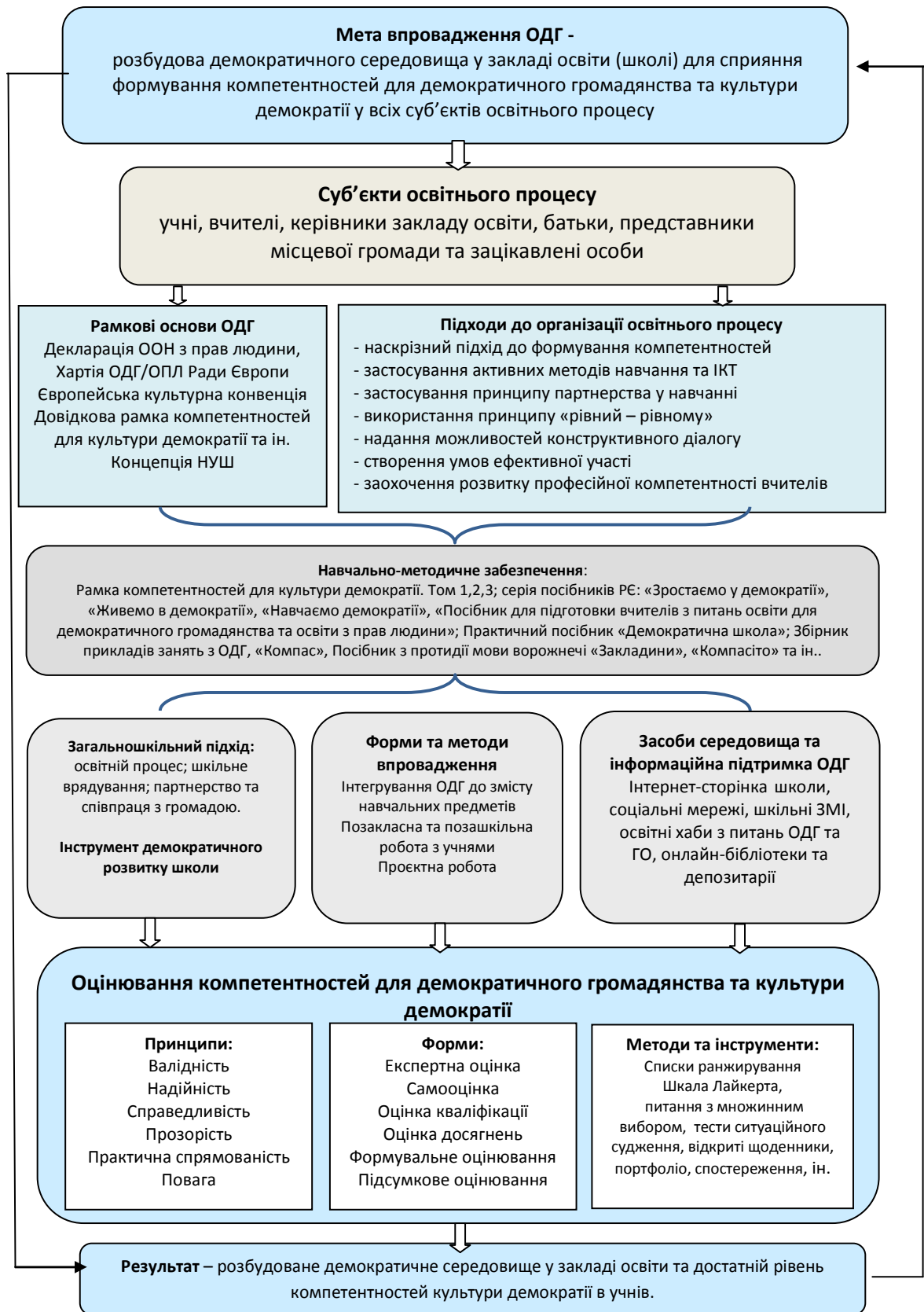

Рис. 1. Блок-схема «Організаційно-педагогічні умови впровадження ОДГ»

Джерело: розроблено автором

У четвертому розділі – «Освіта для демократичного громадянства в Україні у міжнародному вимірі: змістове наповнення та дидактичні підходи до реалізації» – розкрито характер ОДГ, форми та методи її реалізації у шкільній освіті в Україні та країнах РЄ, окреслено пропозиції та перспективи розвитку шкільної освіти для демократичного громадянства в Україні з урахуванням досвіду країн-членів Ради Європи.

З'ясовано, що в основі ОДГ лежить громадянська освіта як одна з основних складових освітньої системи. Однак її викладання відбувається у країнах РЄ у різних форматах (як окремий обов'язковий предмет, як наскрізна змістова лінія, як предмет за вибором) відповідно від концепцій та потреб освітньої галузі країн.

Визначено, що ОДГ на відміну від ГО є новим сучасним утворенням, концептуально новітнім напрямом розбудови громадянського суспільства, що впроваджується у шкільну освіту і відрізняється від ГО підходами. Ознакою впровадження ОДГ є її *наскрізний та міжпредметний характер, використання загальношкільного підходу та обов'язкове забезпечення розбудови демократичного середовища у школі, співпраця з місцевою владою та громадою, автономія та академічна доброчесність, шкільне самоврядування, сприяння з боку організацій громадянського суспільства на всіх рівнях.*

Особливістю змістового наповнення курсів з ОДГ, форм та методів, що застосовуються вчителями для її впровадження, є *інтегрування* у зміст шкільних програм через обов'язкові предмети, курси за вибором, а також позакласні та позішкільні заходи. Інтегрований характер ОДГ спирається на компетентнісний, діяльнісний та конструктивістський підходи в освіті та визначається можливістю поєднуватись та проникати у змістові сфери вивчення шкільних предметів, а також інтегруватись через форми і методи навчання, що використовує вчитель у класі, та під час позакласних заходів. Змістове наповнення ОДГ постійно розвивається та тісно перетинається з тими напрямками, що пов'язані з громадянським суспільством, правами та свободами людини, свідомим та відповідальним ставленням до себе, до інших та навколишнього середовища.

Зміст, форми та методи ОДГ розроблені на основі багатолітнього досвіду країн-членів РЄ зі сталою демократією. Спрощення підходів до реалізації ОДГ («про», «через», «для») є новим концептом, що робить усвідомлення процесу впровадження ОДГ простим та зрозумілим для педагогів та управлінців в освіті, для освітніх політиків. *Ключові поняття* ОДГ лежать у площині основних цінностей РЄ: *демократії, прав людини та верховенства права* складають основи для змістового наповнення навчально-методичного супроводу.

Ознакою процесу впровадження ОДГ є її *спрямованість на підтримку поточних освітніх реформ у країнах-членах РЄ*, зокрема НУШ (в Україні), що робить ОДГ одним з інструментів реформ та полегшує перехід до нововведень у системі шкільної освіти (*наприклад, здобуття школою автономії, становлення сучасного бачення самоврядування, участі у житті громади* тощо). Узагальнено досвід реалізації ОДГ в Україні та на основі реалізованих програм та проєктів з ОДГ розроблено схему нормативно-правової та навчально-методичної підтримки ОДГ в Україні (рис.2).

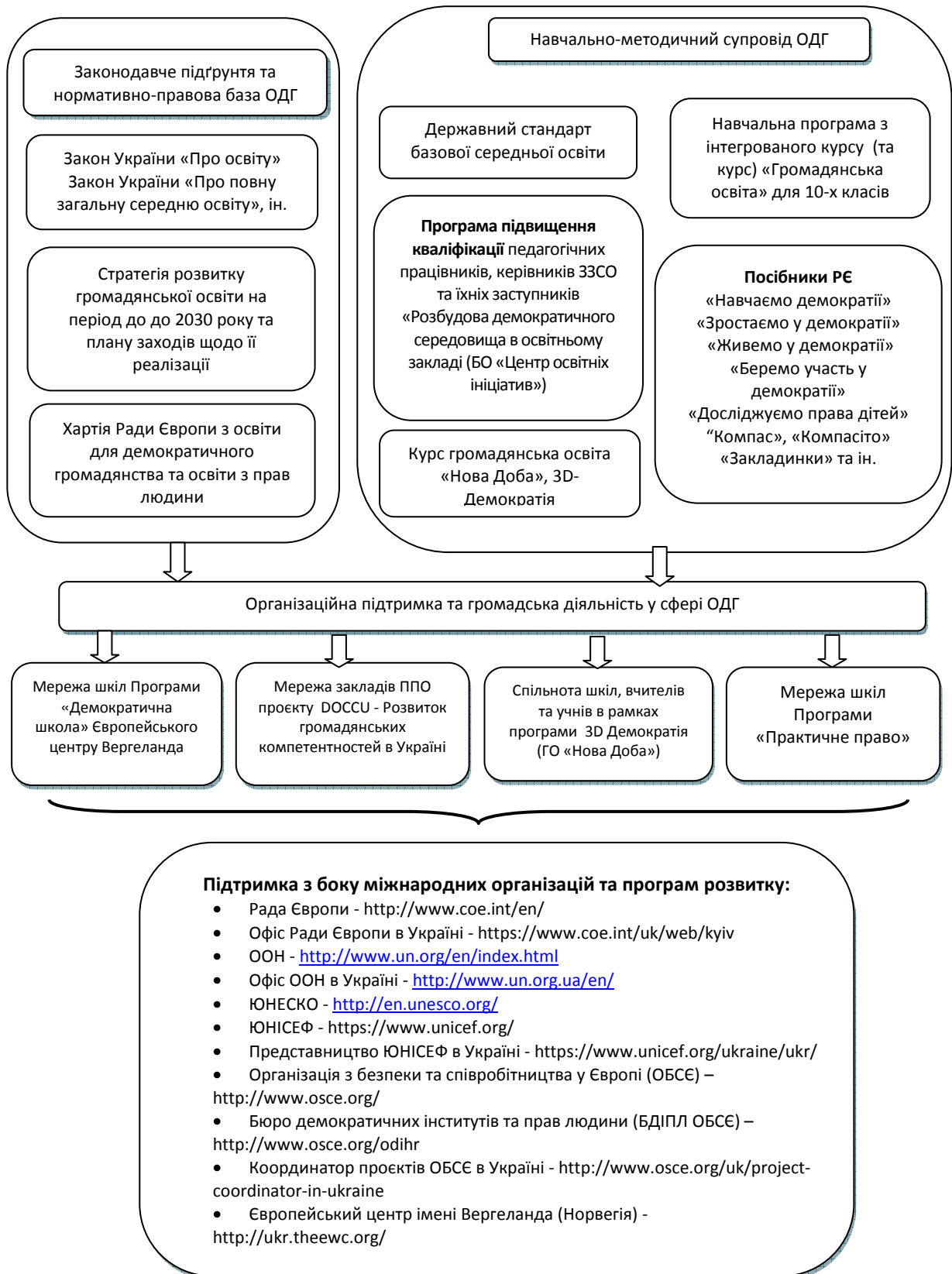

Рис. 2. Схема забезпечення нормативно-правової та навчально-методичної підтримки реалізації ОДГ в Україні

Джерело: розроблено автором

Досліджено, що важливим чинником у сприянні впровадженню ОДГ та розбудові громадянського суспільства є діяльність організацій громадянського суспільства (ОГС). Сьогодні ОГС є основними рушіями освіти для демократичного громадянства як в Україні, так і в країнах-членах РЄ з молодою демократією. ОГС здійснюють низку проектів, розробляють та поширюють навчально-методичні матеріали з питань ОДГ, проводять навчання вчителів, залучають молодь та школярів до спілкування, створюють мережі обміну досвідом у контексті ОДГ, надають фінансову та експертну підтримку у цій галузі.

Визначено, що середовище для реалізації ОДГ має спиратись на сучасні ІКТ та цифрові технології й має сприяти розбудові цифрового громадянства як ознаки демократичних процесів. Тому *важливу роль відіграють інструменти та засоби ІКТ* для створення безпечного, доступного та дієвого інформаційно-освітнього середовища ЗЗСО.

Запропоновано *структуру інструментальної підтримки ОДГ*, до якої входять: *цифрові засоби та цифрові ресурси реалізації ОДГ, технічні засоби та програмне забезпечення для ІОС ЗЗСО, інструменти моніторингу та оцінювання реалізації ОДГ (інструмент оцінювання школи), електронні портфоліо, спільноти, мережі, онлайн-підтримка підвищення кваліфікації вчителів та ін.* (рис. 3).

Окреслено *пропозиції та перспективи розвитку шкільної освіти* для демократичного громадянства в Україні з урахуванням досвіду країн-членів Ради Європи. З'ясовано, що для успішного та повноцінного використання вищезазначених структурних елементів *школі необхідно врахувати існуюче нормативно-правове забезпечення реалізації ОДГ та навчально-методичний супровід ОДГ*, а також досвід громадських організацій та освітян, навчально-методичне забезпечення, що створене за підтримки РЄ та ін.

Незважаючи на значні напрацювання у сфері впровадження ОДГ у шкільну освіту країнами РЄ, а також існуючий український досвід, *механізми дієвого впровадження ОДГ в Україні ще не достатньо розроблені* та потребують ретельної роботи з боку науковців та практиків на всіх рівнях освіти: шкільна, вища, післядипломна, як це здійснюється у країнах РЄ.

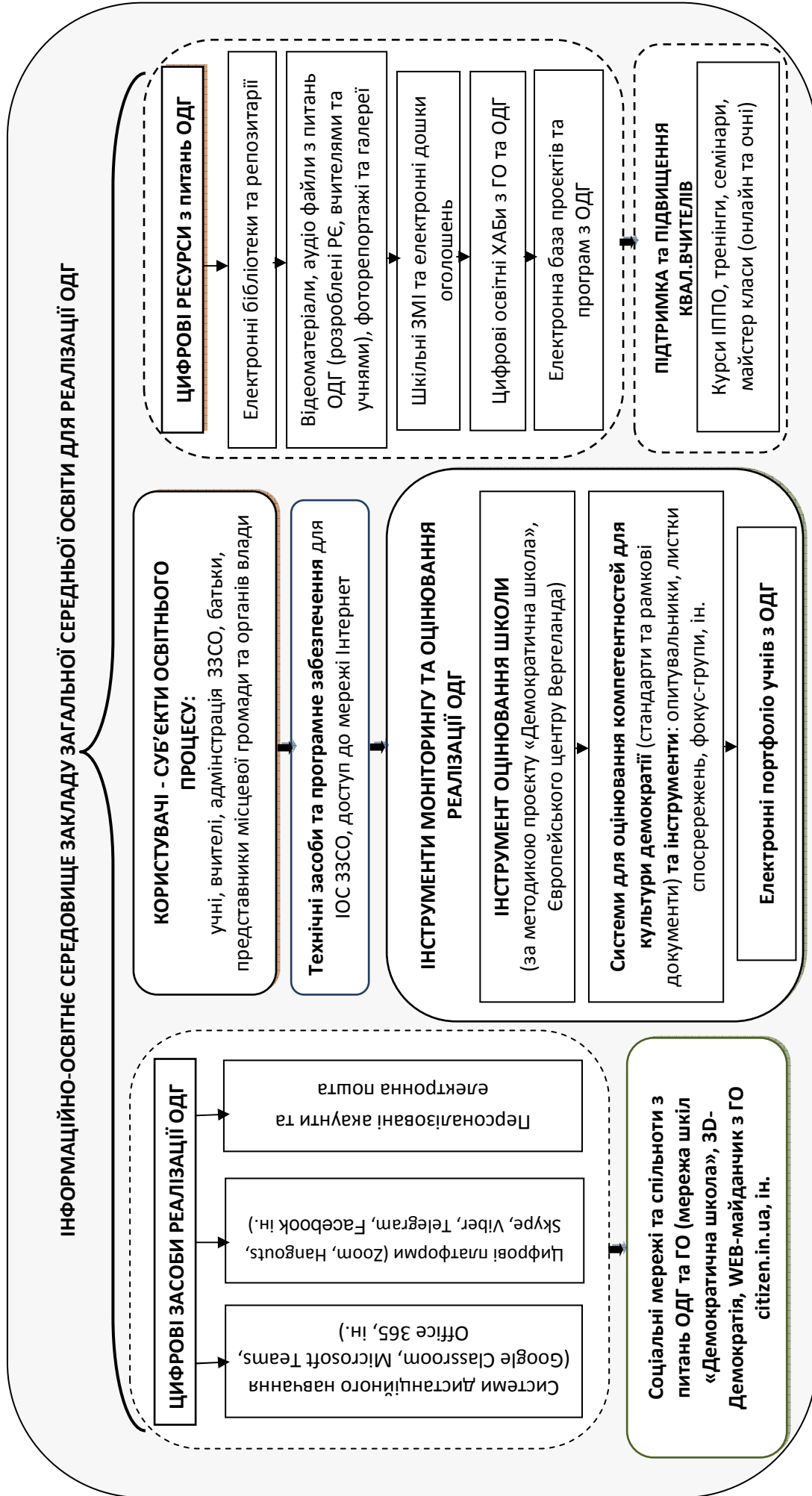

Рис. 3. Інструментальна система підтримки середовища школи для реалізації ОДГ
Джерело: розроблено автором

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження дає підстави для таких **висновків**:

1. Бібліографічний аналіз проблеми шкільної освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи здійснювався навколо двох ключових освітніх галузей та категорій – *громадянської освіти та освіти для демократичного громадянства*, їхнього взаємозв'язку та взаємовпливів, основних характеристик та складових, що склалися у країнах-членах Ради Європи. Це дозволило виокремити такі компоненти розгляду досліджуваного феномену: теоретико-методологічні основи розвитку ОДГ, європейський вимір і міжкультурний діалог, змістове наповнення ОДГ та загальношкільний підхід, шкільне середовище для ОДГ, цифрове громадянство.

На основі аналізу джерел виявлено, що ОДГ є новим явищем та формою реалізації громадянської освіти, дотичною до формування демократичних цінностей, у різних виявленнях і характеристиках, що виокремилися в останні два десятиліття внаслідок нових викликів та вимог до систем освіти у демократичних державах і пов'язані з формуванням демократичних цінностей та громадянських чеснот своїх громадян, покликані спрямовувати їх на активне громадянство та демократичну участь у житті суспільства. Аналіз понятійно-термінологічного поля досліджуваних джерел дав змогу *узагальнити* визначення освіти для демократичного громадянства.

Виокремлено основні етапи становлення та розвитку освіти для демократичного громадянства в країнах Ради Європи на основі аналізу історіографії нормативно-правової підтримки ОДГ: *I етап – 1949–1992 рр.*, становлення міжнародного правового законодавства з питань захисту прав людини та закладання основ для ОДГ; *II етап – 1992–2009 рр.*, розроблення та впровадження механізмів освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини; *III етап – 2010 – по теп.час*, прийняття рамкових документів у сфері ОДГ та освіти в галузі прав людини.

2. Розкрито теоретико-методологічні засади освіти для демократичного громадянства, що беруть свої витoki з робіт видатних педагогів, філософів, соціологів, мислителів серед яких: Дж. Дьюї, Ж.-Ж. Руссо, А. Нейл, Т. Найт, У. Паркер, С. Френе, М. Фуллан, Ц. Макферсон, Е. Сант, Дж.А. Шумпетер, В. Ліппман, О. Ічілов, А. Гутман, С. Бен-Порат, В. Галстон, Д. Аллен, Б. Хоскінс, Г. Янмаат, Т. Маршалл, В. Кімліка, В. Норман, Ж. Барбалет, Ю. Хабермас, Р. Дарендорф, Дж. Коган, Р. Деррікот.

З'ясовано, що теоретико-методологічне підґрунтя ОДГ виходить з *ідей вільної освіти*, її становлення відбувалось під впливом філософських поглядів і теорій *інструменталізму, лібералізму, неолібералізму, теорії еліт* та сучасних чинників, пов'язаних з соціальними та освітніми нерівностями, соціальним статусом та рівнем розриву у цих аспектах різних верств населення країн, і які розглядають як певні політичні доктрини, що мають гарантувати розподіл влади, свободу людини та верховенство права. *Визначено*, що концепція демократичного громадянства є новим утворенням, пов'язаним з *європейським вектором розвитку країн РЄ*; демократична культура становить новий, сучасний рівень освіти громадянина демократичного суспільства і є невід'ємною складовою шкільної

освіти у країнах РЄ. До сучасних теоретичних засад ОДГ слід віднести *теорію конструктивізму, діяльнісний і компетентнісний підходи* до її реалізації у країнах Ради Європи.

Визначено, що становлення теоретико-методологічних засад ОДГ є *складним соціально-педагогічним явищем, що охоплює різні суспільно-політичні та освітні сфери*, де слід особливо виділити *громадянську освіту, яка є базовою серед інших у формуванні демократичних цінностей людини, розквіт якої спостерігається переважно у країнах із демократичною формою правління*. До них слід віднести, насамперед, країни Європейського Союзу, США та країни-члени Ради Європи, де закладено підвалини освіти для демократичного громадянства у її сучасному розумінні.

3. Охарактеризовано механізми та моделі впровадження освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи. *Регуляторними механізмами у цьому напрямі на рівні країн-членів РЄ є: офіційне законодавство та конституційні положення, навчальні плани та програми, керівні принципи, стратегії, а також дотичні до ОДГ концепції, методичні вказівки (методичні рекомендації)*.

Виокремлено *чотири моделі* запровадження ОДГ у країнах Ради Європи: *односторонні дії з боку органів державного управління, що розробляють стратегію впровадження ОДГ протягом всього циклу (розроблення, впровадження, оцінювання) (Литва, Австрія, Данія, Мальта, Словенія, Румунія, Україна); консультації, двосторонні дії (фахівці та зацікавлені сторони забезпечують зворотний зв'язок з державними органами освіти) (Туреччина, Німеччина, Словаччина, Швеція, Норвегія, Данія); альтернативні дії – реалізація підходу «знизу вгору», заснованого на низових ініціативах вчителів-практиків та зацікавлених сторін (Греція, Австрія, Естонія, Норвегія, Чехія, Польща, Сербія); партнерство (активна участь та спільна відповідальність у спільних структурах) (Італія, Норвегія, Англія, Ірландія, Угорщина, Албанія, Болгарія, Польща)*.

На основі міжнародних досліджень із питань освітньої політики впровадження ОДГ у країнах РЄ виокремлено *три напрями освітньої політики щодо освіти для демократичного громадянства: бажана стратегія, що відповідає очікуванням різних зацікавлених груп від системи освіти та пов'язана з цілями, вилівом політики та владою; актуальна стратегія, що стосується змісту ОДГ та підтримує процес прийняття рішень (законодавство, державні програми, плани дій, навчальні плани, рекомендації); стратегія в дії, що відповідає тому, як організована та здійснюється ОДГ, що поєднує дискурс, нормативні документи та ефективну практику*.

З'ясовано, що механізми та моделі запровадження громадянсько-освітніх курсів у шкільній освіті європейських країн залежать від специфіки державно-правового регулювання освітнього сектору, ступеня розвиненості демократичних інститутів та особливостей побудови систем освіти. Важливим для впровадження ОДГ країни РЄ вбачають шкільне врядування та демократизацію школи, що пов'язані зі створенням демократичного середовища у школі.

Виявлено значні розбіжності у забезпеченні викладання ОДГ у різних країнах Європи. Майже у всіх країнах органи управління освітою визначають

ОДГ пріоритетним напрямом, водночас, існує певна ступінь незадоволеності щодо забезпечення реалізації цього напрямку в освітніх практиках, а саме: 1) *необов'язковий статус як окремої шкільної дисципліни (у переважній кількості країн); 2) жорстко обмежений (значно недостатній) час для навчання ОДГ; 3) низька ефективність впровадження ОДГ у навчанні традиційних предметів, що передбачають отримання формальних сертифікаційних документів; 4) недостатня визначеність щодо форм інтегрування та наскрізного навчання ОДГ.*

4. Розкрито стратегії впровадження освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи, що тісно пов'язані з *освітньою політикою Європейського Союзу*, до яких віднесено: *європейський вимір, міжкультурний діалог, Східне партнерство*. Виявлено, що провідною стратегічною основою розроблення та реалізації ОДГ є *компетентнісна парадигма*, що є ознакою сучасних освітніх реформ. Компетентнісна парадигма виокремилась у освіті у країнах Європи внаслідок дискусії, започаткованої на початку 2000-х рр. економічно розвиненими країнами (Австрія, Велика Британія, Канада, Нова Зеландія, Німеччина, Франція, а згодом - Угорщина, Румунія, Молдова, Литва, Латвія, Естонія), до яких також приєдналися всі країни ЄС та РЄ, оскільки значна частка нормативно-законодавчого підґрунтя та рекомендаційних документів є спільними для країн РЄ та ЄС.

Досліджено, що, зважаючи на належність країн РЄ до Європейської сім'ї народів та географічного розташування на Європейському континенті, важливим стратегічним напрямом наповнення освітніх програм, що стосуються демократичного громадянства та розбудови демократичних інститутів і цінностей у країнах-членах, є *європейський вимір та міжкультурний діалог*. З'ясовано, що поняття європейської ідентичності інтегрує функціонально пов'язані міжкультурною діалогічною взаємодією, такі основні виміри: *спільнота цінностей, історична спільнота, життєва спільнота, політична спільнота, спільнота поділеної відповідальності*.

Східне партнерство стало провідною стратегією РЄ починаючи з 2000-х рр. і нині є частиною політики сусідства країн Європейського Союзу та сусідніх країн, що входять, або є сусідами європейського регіону з метою економічної та політичної інтеграції між ЄС та країнами-партнерами. Особлива увага РЄ сьогодні привернута до міжкультурного діалогу, європейського виміру та інтегрування освіти до європейського освітнього простору у країнах із молодою демократією та пострадянських країнах Східного партнерства (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Україна).

З'ясовано, що країни Східного партнерства мають схожий досвід економічного, політичного та суспільного становлення на шлях демократичного розвитку. Всі ці країни протягом останніх двох десятиліть здійснюють послідовні реформи в системі освіти: прийняття нових законів та концепцій, розроблення нових навчальних планів та програм, нового покоління підручників, участь у міжнародних проєктах та ініціативах, що підтримуються європейськими організаціями та громадськими об'єднаннями в цих країнах, це стосується й української освітньої реформи. Важливим елементом у впровадженні ОДГ є

підготовка та підвищення кваліфікації вчителів з цієї тематики, її недостатня інтенсивність характерна для всіх країн Східного партнерства.

5. Виявлено тенденції розбудови змісту освіти для демократичного громадянства, притаманні сьогодні переважній більшості країн-членів Ради Європи, що пов'язані зі створенням нових стандартів освіти, нових шкільних освітніх програм, цифровізацією та інформатизацією освіти, уніфікацією стандартів та програм на різних рівнях освіти, участю у міжнародних порівняльних дослідженнях з якості освіти. До них відносимо: 1) *оновлення країнами РЄ законодавства у сфері освіти*, де ОДГ відображена як ключовий напрям змістового наповнення освітніх програм; 2) *виокремлення загальношкільного підходу до впровадження ОДГ*, що передбачає розбудову демократичного середовища та демократичного врядування у школі; 3) *інтегрування тематик ОДГ до національних навчальних програм* для початкової, загальної середньої освіти та початкової професійної освіти та навчання; 4) *цифрова трансформація галузі освіти та цифровізація змісту освіти та ОДГ* у країнах Ради Європи; 5) *європеїзація навчальних програм* у країнах-членах Ради Європи й поширення курсів з європейських тематик як інтегрованих до змісту ОДГ, громадянської освіти та інших предметів суспільно-гуманітарного циклу, міжкультурний діалог.

Ці тенденції не є вичерпними, і, насамперед, демонструють сьогодні нові підходи, що закладаються до змісту шкільної освіти з ОДГ, пов'язані з пандемією COVID-19, зі змінами на геополітичній мапі Європи, впливом економічних чинників, новими міграційними процесами та ін.

6. Здійснено аналіз змісту, форм, методів і сучасних технологій впровадження освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи та Україні зокрема. З'ясовано, що *підґрунтям та основною змістовою складовою ОДГ є громадянська освіта у сучасному її розумінні*. До ключових тематик змістового наповнення ОДГ Радою Європи віднесено такі: *уряд та політика, ідентичність, правила та закон, права й свободи, різноманітність, плюралізм, вирішення конфліктів, відповідальність, рівноправність* та ін.

Країни члени Ради Європи виокремлюють громадянську освіту як одну з основних складових освітньої системи. Однак її викладання відбувається у країнах РЄ у різних форматах (окремий обов'язковий предмет, наскрізна змістова лінія, предмет за вибором) відповідно до концепцій та потреб освітньої галузі країн. Тенденція до збереження ГО як предмету на сьогодні зберігається як в Україні, так і в країнах РЄ, ми спостерігаємо її у відповідних освітніх програмах шкільної освіти.

Особливістю змістового наповнення курсів з ОДГ, форм і методів, що застосовуються вчителями для її впровадження є *інтегрування* у зміст шкільних програм як через обов'язкові предмети, так і курси за вибором, а також позакласні та позашкільні заходи. Змістове наповнення ОДГ постійно розвивається та тісно перетинається з тими напрямками, що пов'язані з європейським виміром, громадянським суспільством, правами та свободами людини, свідомим і відповідальним ставленням до себе, до інших та навколишнього середовища.

Ознакою впровадження ОДГ є її *наскрізний і міжпредметний характер, використання загальношкільного підходу та обов'язкове забезпечення розбудови демократичного середовища у школі, співпраця з місцевою владою та громадою, автономія і академічна доброчесність, шкільне самоврядування, сприяння з боку організацій громадянського суспільства на всіх рівнях.*

Спрощення підходів до реалізації ОДГ («про», «через», «для») є новим концептом, що робить усвідомлення процесу впровадження ОДГ простим і зрозумілим для педагогів та управлінців в освіті, для освітніх політиків. *Ключові поняття* ОДГ лежать у площині основних цінностей РЄ: *демократії, прав людини та верховенства права* і є основою для змістового наповнення навчально-методичного супроводу.

Форми та методи, що використовується при впровадженні ОДГ, пов'язані з навчанням через досвід учнів і передбачають низку активних та інтерактивних методів (*рольові ігри, дослідження ситуацій, спільне розв'язання проблем та прийняття рішень, дискусії, круглі столи та конференції, реалізація соціальних проєктів, ведення блогів та шкільних ЗМІ, онлайн-комунікація і обмін досвідом, бесіди та обговорення, спільні заходи та проєкти з місцевою громадою тощо*).

З'ясовано, що сучасними технологіями, які забезпечують ефективно впровадження ОДГ є сучасні ІКТ та цифрові технології, що дозволяють створити середовище для реалізації ОДГ у школі та сприяти розбудові цифрового громадянства як ознаки демократичних процесів. Тому *важливу роль відіграють інструменти та засоби ІКТ* для створення безпечного, доступного та дієвого інформаційно-освітнього середовища ЗЗСО.

Запропоновано *структуру інструментальної підтримки ОДГ*, до якої входять: *цифрові засоби та цифрові ресурси реалізації ОДГ, технічні засоби та програмне забезпечення для інформаційно-освітнього середовища ЗЗСО, інструменти моніторингу та оцінювання реалізації ОДГ (інструмент оцінювання школи), електронні портфоліо, спільноти, мережі, онлайн-підтримка підвищення кваліфікації вчителів та ін.*

7. З урахуванням прогресивних ідей, кращих практик ОДГ у країнах Ради Європи обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення шкільної освіти для демократичного громадянства в Україні та визначено перспективи її реалізації на *рівні таких зацікавлених сторін: урядові установи, заклади післядипломної та вищої педагогічної освіти, науково-дослідні установи, заклади загальної середньої освіти, організації громадянського суспільства та інші зацікавлені сторони (ЗМІ, органи влади різних рівнів).*

До пропозицій відносимо: *включення ОДГ до пріоритетних сфер розбудови української школи; розроблення концептуальних положень щодо впровадження ОДГ на рівні шкільної освіти, плану дій та дорожньої карти, забезпечення обґрунтування механізмів і моделей такого впровадження на рівні школи, громади, області, країни; науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення впровадження ОДГ, заохочення до співпраці у цьому напрямі міжнародних організацій, організацій громадянського суспільства, всіх зацікавлених сторін; врахування наскрізного, міжпредметного характеру ОДГ та взаємоперетинів з іншими галузями освіти, що пов'язані з демократичним*

громадянством; *внесення відповідних показників успішності* впровадження ОДГ, що демонструють досягнутий прогрес, до системи моніторингу якості освіти в Україні; врахування взаємоперетинів ОДГ з цифровим громадянством, що передбачає *інструменти та засоби цифрового освітнього середовища як складові у розбудові демократичного середовища школи; використання моделей та підходів країн РЄ, а також програм і проєктів, що успішно здійснювались у країнах Східного партнерства та інших країнах РЄ (загальношкільний підхід, створення демократичного середовища у школі); розроблення та запровадження інструментальної системи підтримки середовища школи для реалізації ОДГ; розроблення навчально-методичних матеріалів, що базуються на підходах РЄ, та розкривають можливості інтегрування тематик ОДГ у навчальні предмети.*

Особливу увагу слід звернути на *підготовку та підвищення кваліфікації вчителів у сфері впровадження ОДГ*; необхідно розробити відповідні програми у закладах вищої та післядипломної педагогічної освіти, а також врахувати можливості ОГС здійснювати таку діяльність з колективами шкіл та вчителями. Загалом питання розбудови ОДГ в Україні має перейти у діяльнісну площину, важливо *відійти від декларативного підходу* та створити необхідні умови для розбудови демократичного шкільного середовища, здобуття учнями знань, набуття вмій та компетентностей культури демократії.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів дослідження. До перспективних напрямів відносимо: обґрунтування науково-методичних засад підготовки та підвищення кваліфікації вчителів з питань впровадження освіти для демократичного громадянства в українській системі освіти з урахуванням сучасних освітніх реформ; проєктування організаційно-педагогічної моделі розвитку компетентностей учнів та вчителів для культури демократії; розбудову інформаційно-освітнього середовища для підтримки ОДГ у школі; розроблення інструментів оцінювання компетентностей у сфері ОДГ та впровадження їх до загальної системи оцінювання навчальних досягнень учнів; створення онлайн-ресурсів для підтримки та підвищення кваліфікації вчителів з питань ОДГ на основі досвіду країн РЄ та ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Складові системи відкритої освіти в Україні та зарубіжних країнах – порівняльний аспект. *Формування інформаційного освітнього простору в процесі модернізації середньої загальної освіти: світові тенденції* / за ред. В. Ю. Бикова, О. В. Овчарук. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 97–112.
2. Овчарук О. В. Тенденції та підходи до порівняльних досліджень у галузі освіти. *Шлях освіти*. 1998. № 2. С. 19–20.
3. Овчарук О. В. Основні напрями інноваційних процесів в початковій освіті європейських країн. *Шлях освіти*. 1999. № 2. С. 19–20.
4. Овчарук О. В. Шкільна політика в галузі початкової освіти в європейських країнах. *Шлях освіти*. 2000. № 4. С. 17–19.
5. Овчарук О. В. Міжнародна підтримка освітньої галузі в боротьбі з насильством у мережі Інтернет. *Шлях освіти*. 2003. № 3. С. 22–24.

6. Овчарук О. В. Сучасні тенденції розвитку змісту освіти в зарубіжних країнах. *Шлях освіти*. 2003. № 2. С. 17–21.
7. Овчарук О. В. Дистанційна освіта в європейських країнах та США у контексті розвитку інноваційних технологій. *Комп'ютер в школі та сім'ї*. 2004. № 7. С. 37–40.
8. Овчарук О. В. Якість освіти в діяльності освітянських організацій міжнародної спільноти. *Шлях освіти*. 2005. № 4. С. 22–25.
9. Овчарук О. В. Стратегія реалізації європейського виміру в українській освіті у контексті інтеграційних процесів в Європі. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. Сер.: Педагогіка і психологія : зб. статей. Ялта : РВВ РВУЗ КГУ, 2006. Вип. 9, Ч. 2. С. 40–46.
10. Овчарук О. В. Культура миру у контексті освіти прав людини та демократичного громадянства. *Проблеми сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія : збірник наукових праць РВНЗ «Кримський гуманітарний університет»*. 2007. Вип. 14, Ч. 2. URL: <http://science.cfuv.ru/wp-content/uploads/2015/10/42.pdf>.
11. Овчарук О. В. Місце та роль інформаційних та комунікаційних технологій в системі освіти країн Європейського Союзу. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2008. Т. 6, № 2. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/128>.
12. Овчарук О. В. Рівний доступ до ІКТ в освіті – стратегічний напрям освітньої політики: проблеми та перспективи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2009. Т. 10, № 2. С. 10. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/issue/view/14>.
13. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід в освіті: загальноєвропейські підходи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2009. Т. 13, № 5. С. 13–18. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/176>.
14. Овчарук О. В. Розвиток освіти для демократичного громадянства: міжнародний контекст. *Шлях освіти*. 2012. № 4(65). С. 14–17.
15. Овчарук О. В. Міжнародні стратегії запровадження освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2013. № 1(5). С. 136–144.
16. Овчарук О. В. Проблеми поширення освітніх інновацій та інноваційних освітніх проектів в Україні. *Постметодика*. 2013. № 2(111). С. 2–5.
17. Овчарук О. В. Характеристики освіти для демократичного громадянства: європейський контекст. *Постметодика*. 2013. № 3(112). С. 48–54. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/17185737.pdf>
18. Биков В. Ю., Овчарук О. В. Інформаційна підтримка реалізації міжпредметного підходу в шкільній освіті. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2013. Т. 37, № 5. С. 1–9. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/904>.
19. Овчарук О. В. Сучасні підходи до розробки та впровадження навчальних курсів з питань демократичного громадянства. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 4. С. 193–204.

- URL: <http://uej.undip.org.ua/upload/iblock/10a/10a711aaddbabf5e0c5e0ccff98eb653.pdf>.
20. Овчарук О. В. Сучасний досвід впровадження освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини в країнах Східного партнерства. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2016. № 2(12). С. 44–51. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2016/2/9.pdf>.
 21. Ovcharuk O. V., Soroko N. V. Information and communication competency development in education system: modern studies and prospects. *Information Technologies and Learning Tools*. 2016. Vol. 51, № 1. P. 1–7. URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1372>. **(індексується у Web of Science)**
 22. Овчарук О. В., Сороко Н. В. Використання інструментів оцінювання інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів у країнах Європи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. Т. 52, № 2. С. 133–143. URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1391/1038>. **(індексується у Web of Science)**
 23. Ovcharuk O. V. Integration of entrepreneurship key competence into education curricula in Ukraine: the way toward democratic school. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2017. Вип. 2(103), Ч. 2. С. 82–88. URL: http://www.kdu.edu.ua/PUBL/statti/2017_2_82-88_2-17-2.pdf.
 24. Овчарук О. В., Гриценчук О. О. Модель комп'ютерно орієнтованого навчального середовища розвитку громадянської компетентності вчителя на основі підходів Ради Європи. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В.Винниченка, 2019. Вип. 183. С. 129–134. URL: <https://pednauk.cuspu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/427>.
 25. Овчарук О. В. Сучасні підходи до розвитку цифрової компетентності людини та цифрового громадянства в європейських країнах. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Т. 76, № 2. С. 1–13. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/720330/>. **(індексується у Web of Science)**
 26. Ovcharuk O., Ivaniuk I. The response of Ukrainian teachers to COVID-19: challenges and needs in improving the use of digital tools for distance learning. *Information Technologies and Learning Tools*. 2020. Т. 77, № 3. С. 282–291. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/721178/>. **(індексується у Web of Science)**
 27. Іванюк І., Овчарук О. Стан готовності педагогів ЗЗСО до застосування інформаційно-освітнього середовища для здійснення дистанційного навчання в умовах карантину, спричиненого Covid-19. *Нова педагогічна думка*. 2020. Т. 103, № 3. С. 48–54. URL: <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/212>.
 28. Гриценчук О. О., Овчарук О. В. Цифрові інструменти для створення та підтримки середовища освіти для демократичного громадянства у європейських країнах. *Комп'ютер в школі та сім'ї*. 2020. № 2. С. 52–56. URL: https://vlapinsky.at.ua/CSF_2020/CSF_02_20_00_RGB.pdf?fbclid=IwAR0DSBhCQLk54rDp-k5rjTI89nVpqp150IHuW-lJaD2qtPl4iOml65Amy-o

29. Овчарук О. В, Гриценчук О. О. Освітні онлайн ресурси для підтримки освіти для демократичного громадянства та цифрового громадянства у європейських країнах у період пандемії COVID-19. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : збірник наукових праць. 2020. Вип. 55. С. 86–96. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/608>
- Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації***
30. The Use of Digital Learning Tools in the Teachers' Professional Activities to Ensure Sustainable Development and Democratization of Education in European Countries / O. Ovcharuk, I. Ivaniuk, N. Soroko, O. Gritsenchuk, O. Kravchyna. *The International Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters (ICSF 2020)*. 2020. Vol. 166, Issue E3S Web Conf. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2020/26/e3sconf_icsf2020_10019/e3sconf_icsf2020_10019.html. ***(індексується у Scopus)***
31. Ovcharuk O. Attitude of Ukrainian Educators toward the Use of Digital Tools for Teaching and Professional Development: Survey Results. *ICTERI-2020. : 16th International Conference on ICT in Research, Education and Industrial Applications*, 06-10 Oct. 2020. Kharkiv, 2020. Vol. II. P. 746–755. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2732/>. ***(індексується у Scopus)***
32. Овчарук О. В. Структура освіти країн Європи (Бельгія). *Педагогічна наука: пошуки, здобутки, завдання*: матеріали звітної наук. конф., 22-24 квіт. 1997 р. Київ, 1997. С. 50–51.
33. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: загальноосвітні тенденції та українські перспективи. *Инновационные технологии в образовании*: матеріали междунар. науч.-практ.конф. Приложение к научно-практическому дискуссионно-аналитическому сборнику «Вопросы развития Крыма». Симферополь, 2005. С. 112–114.
34. Овчарук О. В. Стратегія реалізації компетентнісного підходу в змісті освіти у контексті інтеграційних процесів в країнах Європи та Україні. *Проектне бачення компетентнісно спрямованої 12-річної школи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Компетентнісно спрямована освіта в умовах сьогодення», 17 листоп. 2005 р. Полтава, 2006. С. 9–16.
35. Овчарук О. В. Якість освіти у європейському та світовому вимірі: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Инновационные технологии в образовании* : матеріали III междунар. науч.-практ. конф. Приложение к научно-практическому дискуссионно-аналитическому сборнику «Вопросы развития Крыма». Симферополь, 2006. С. 115–119.
36. Овчарук О. В. Особливості запровадження компетентнісного підходу: досвід України та країн Європи. *Інформаційні технології в освіті* збірник наукових праць / ред. кол. О. В. Співаковський та ін.; Херсонський державний університет. Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. Випуск 4. Спеціальний випуск присвячений науковим результатам виконання Державної програми «Інформаційні і комунікаційні технології в освіті і науці» у 2007-2009 роках. С. 218–225.

37. Овчарук О. В. Досвід впровадження курсів з основ споживчих знань в системі освіти України. *Безперервна економічна освіта: реалії та перспективи розвитку* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 28-29 квіт. 2010 р. Харків, 2010. С. 82–86.
38. Овчарук О. В. Компетентнісно-спрямована освіта: світові підходи. *Компетентнісно спрямована освіта: перший досвід, порівняльні підходи, перспективи* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 28 квіт. 2011 р. / Ін-т інновац. технологій і змісту освіти МОНмолодьспорт України, Ін-т педагогіки НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В.О. Сухомлинського. Київ, 2011. С. 103–110.
39. Овчарук О. В. Європейська рамка кваліфікацій – стратегічний орієнтир компетентнісно спрямованих стандартів освіти. *Звітна наукова конференція Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, 29 берез. 2012 р.* : матеріали конференції. Київ : ІТЗН НАПН України, 2012. С. 10–14. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/839/>.
40. Овчарук О. В. Громадянська компетентність в контексті впровадження освіти для демократичного громадянства в європейських країнах. *Педагогічна компаративістика – 2013: трансформації в освіті зарубіжжя та український контекст* : матеріали наук.-практ. семінару, 10 черв. 2013 р. / за заг. ред. О. І. Локшиної, Н. І. Поліхун. Київ : Педагогічна думка, 2013. С. 43–44.
41. Овчарук О. В. Демократизація освіти як чинник запровадження освіти для демократичного громадянства в європейських країнах. *Педагогічна компаративістика – 2014: якісний вимір освіти зарубіжжя та український контекст* : матеріали наук.-практ. семінару, 5 черв. 2014 р. / за заг. ред. О. І. Локшиної. Київ : Педагогічна думка, 2014. С. 56–57.
42. Овчарук О. В. До питання розвитку цифрової компетентності вчителя у європейському баченні. *Цифрова компетентність вчителя Нової української школи: 2019* : зб. тез доповідей Всеукр. наук.-практ. семінару, 12 берез. 2019 р. / Ін-т інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України; за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, 2019. С. 64–67.
43. Овчарук О. В. Цифрова компетентність вчителя у контексті сучасних освітніх реформ в Україні та країнах Європейського Союзу. *Сучасний рух науки* : тези доп. VII міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції, 6-7 черв. 2019 р. Дніпро, 2019. С. 1260–1264. URL: <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2019/07/Zbirnik-7-mizhnarodna-naukovo-praktichna-internet-konferentsiya.pdf>
44. Овчарук О. В. Ставлення вчителів до використання ІКТ у практичній роботі та у створенні цифрового середовища навчання. *Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи: 2020. (Моделювання цифрового навчального середовища закладу загальної середньої освіти)* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару, 5 берез. 2020 р. / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ, 2020. С. 79–82. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/720023/>

45. Овчарук О. В. Освіта з цифрового громадянства: загальні підходи. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта 2020: глобалізований простір інновацій* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., 28 трав. 2020 р. / НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України; за заг. ред. О. І. Локшиної. Київ; Біла Церква : Авторитет, 2020. С. 433–435. DOI: <https://doi.org/10.32405/978-966-97763-9-6-2020-433-435>.
46. Овчарук О. В. Підтримка освіти для цифрового громадянства: підходи Ради Європи. *Актуальні проблеми неперервної освіти в інформаційному суспільстві* : зб. матер.конф. / за заг. ред. В. П. Сергієнка, В. М. Слабка. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 104–107.
47. Овчарук О. В. Визначення потреб вчителів у використанні цифрових засобів та ІКТ в умовах карантину, спричиненого пандемією COVID-19. *Наукова школа академіка Івана Зязюна у працях його соратників та учнів* : матеріали VI наук.-практ. конф. 28 трав. 2020 р. / за заг. ред. О. Г. Романовського. Харків : НТУ «ХПІ», 2020. С. 300–305. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/721017/>.
48. Овчарук О. В. До питання розвитку інформаційно-цифрового навчального середовища нової української школи. *Звітна наукова конференція Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, присвячена 20-ти річчю інституту, 07 лютого 2020 р.* : зб. матеріалів. Київ : ІТЗН НАПН України, 2020. С. 147–150. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/720537/>.
Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації
49. Овчарук О. В. Культура миру в змісті освіти європейських країн. (2000 рік – міжнародний рік культури миру). *Відродження*. 2000. № 3. С. 5–6.
50. Овчарук О. В. Інформаційне забезпечення та розвиток мережі громадянської освіти в школах США. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2002. № 12. С. 17–18.
51. Концепція змісту освіти для європейського виміру України :навчальний курс „Європейські студії для шкіл”/ О. В. Овчарук, С. Г. Кобернік, Н. Ю. Кузимица, І. Г. Тараненко. *Інформаційний бюлетень Проекту Міжнародного фонду „Відродження”*. 2002. Грудень. 15 с.
52. Овчарук О. В. Ключові компетентності: європейське бачення. *Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати* : практико зорієнтований збірник / за ред. І. Г. Єрмакова. Київ : Департамент, 2003. С. 59–64.
53. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні. Рекомендації з освітньої політики. Розроблено за підтримки Програми розвитку Організації Об’єднаних Націй, Міжнародного фонду “Відродження”, Інституту відкритого суспільства (Будапешт)*. Київ : К.І.С., 2003. С. 13–41. URL: https://www.irf.ua/files/ukr/programs_edu_ep_409_ua_ref_strategy.pdf.
54. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики)* Розроблено за підтримки Програми розвитку Організації Об’єднаних Націй у рамках проекту “Освітня політика та освіта “рівний – рівному” / під ред.

- О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 5–15.
URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/cffce13.pdf
55. Овчарук О. В. Нові орієнтири освітніх інновацій в Україні у контексті компетентнісного підходу до формування змісту шкільної освіти. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2004. № 22. С. 3–4.
 56. Овчарук О. В. Європейські студії. *Інформаційний бюлетень Проекту Міжнародного фонду „Відродження”*. Навчальний курс „Європейські студії для шкіл”. 2004. Вересень, № 4. 22 с.
 57. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу у контексті інноваційних процесів розвитку освіти у країнах світу. *Засоби і технології єдиного інформаційного освітнього простору*: зб. наук.праць / за ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука; Інститут засобів навчання АПН України. Київ : Атіка, 2004. С. 158–169.
 58. Овчарук О. В. Сучасні тенденції розвитку змісту освіти в зарубіжних країнах в умовах поступу інформаційного суспільства. *Засоби і технології єдиного інформаційного освітнього простору*: зб. наук. праць / за ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука; Інститут засобів навчання АПН України. Київ : Атіка, 2004. С. 176–185.
 59. Реформа освіти / О. В. Овчарук, Ж. де Меніл, О. Рогозинський. *Пропозиції президенту. Нова хвиля реформ. Комісія «Блакитної стрічки» - Україна*. Київ : ПРООН в Україні, 2005. С. 42–44.
 60. Овчарук О. В. Перспективи запровадження компетентнісного підходу до вітчизняного змісту освіти. *Компетентнісна освіта: від теорії до практики* / Н. М. Бібік, І. Г. Єрмаков, О. В. Овчарук, І. Л. Погоріла, О. І. Пометун. Київ : Плеяди, 2005. С. 40–49. (Навчально-методична серія. «Відкритий урок. Основна школа». Вип. 3-4).
 61. Розвиток Європейських студій у сучасній шкільній освіті країн Європи. *Жити і вчитися демократії* : практико-орієнтований посібник / за ред. Л. І. Паращенко. Київ, 2005. С. 9–10.
 62. Овчарук О. В., Гриценчук О. О. Впровадження основ споживчих знань у систему загальної середньої освіти в Україні: аналітичний коментар. *Захист прав споживачів у Європейському Союзі та Україні: Аналітичний звіт. Спільнота споживачів та громадські об'єднання*. Київ : К.І.С., 2007. С. 34–36.
URL: http://undp.org.ua/cscn/filearea/attachments/Analytics_Consumer_Education.doc
 63. Глосарій термінів та понять з проблем інформаційних і комунікаційних технологій а освіті / О. В. Овчарук, О. О. Гриценчук, І. Д. Малицька, Н. В. Сороко. *Формування інформаційного освітнього простору в процесі модернізації середньої загальної освіти: світові тенденції* / за ред. В. Ю. Бикова, О. В. Овчарук. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 265–290.
 64. Овчарук О. Передмова. *Живемо у демократії: плани уроків з питань освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів* / Р. Голлоб та ін.; пер. з англ., наук. ред. та адапт. О. В. Овчарук; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. Київ : НАДУ, 2009. С. 5. URL: http://loippo.lviv.ua/files/2017/Zaxodu/tom_3.pdf.

65. Захист прав споживачів у Європейському Союзі / К. О. Максименко, О. В. Овчарук. *Споживча політика в системі державного управління: навч.-метод. посіб.* / за ред. К. О. Максименко, О. В. Овчарук, Н. Г. Протасової. Київ :Тютюкін, 2009. С. 65–82.
66. Овчарук О. Передмова. *Зростаємо у демократії: Плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини* / Р. Голлоб, В. Вайдінгер; пер. з англ. та адапт. О. В. Овчарук; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. Київ : Основа, 2011. Т. 2. С. 6. URL: https://www.schools-for-democracy.org/images/documents/83/zrostaemo_u_demokratiyi_ua.pdf.
67. Овчарук О. В. Хартія освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини. *Енциклопедія державного управління* : у 8 т. / наук.–ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк та ін.; Національна академія державного управління при Президентові України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 8: Публічне врядування / наук.–ред. кол.: В. С. Загорський та ін.; Львівський регіональний інститут державного управління Національна академія державного управління при Президентові України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 610–612.
68. Овчарук О. В., Нежинська О. О. *Український досвід гендерних студій в післядипломній освіти в контексті демократизації суспільства*. Вища школа лінгвістична, м. Ченстохова, Польща. 2014. <https://lib.iitta.gov.ua/9097/>.
69. Ovcharuk O. Civic Education Implementation Experience in Ukrainian Schools. *British Journal of Science, Education and Culture*. 2014. Vol. 1, № 5. P. 294–298. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/27352/2014-book__pedagogy.pdf;
70. Освіта для демократичного громадянства та освіта з прав людини в Україні / Н. Г. Протасова, Л. І. Паращенко, О. В. Овчарук; за заг. ред. Н. Г. Протасова. Київ : Національна академія при Президентові України, 2011. 100 с.
71. Овчарук О. В. Ключові компетентності для навчання впродовж життя – європейська рамка відповідності (ReferenceFramework). *Інформаційний бюлетень ІТЗН НАПН України*. 2012. № 1. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/683/>
72. Іванюк І. В., Овчарук О. В., Терещенко А. Б. Сучасний стан громадянської освіти в Україні та європейських країнах. *Аналітичний звіт дослідження ГО «Агенція розвитку освітньої політики»*. Київ, 2013. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/1088/>.
73. Збірник прикладів занять з питань освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини : навч.-метод. матеріали для проведення занять зі студентами з питань освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини в системі вищої педагогічної освіти / Г. Л. Бондаренко, А. С. Демченко, С. Г. Дубовик, Г. Г. Кіт, Л. В. Колесник, Л. В. Куземко, Н. І. Мельник, К. П. Нечипоренко, О. В. Овчарук, А. В. Хіля, А. П. Шапошнікова, Л. В. Шкарбан; за заг. ред. М. Рафальської, О. В. Овчарук. Київ, 2018. 121 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/713993/>.
74. Використання сучасних інформаційних технологій у освітньому процесі: міжнародні тенденції : збірник інформаційних матеріалів / О. В. Овчарук, І. Д. Малицька, І. В. Іванюк, О. О. Гриценчук, О. Є. Кравчина, Н. В. Сороко. Київ : ІТЗН НАПН України, 2018. 35 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718404/>.

75. Овчарук О. В., Пужайчерета Л. М. Основи споживчих знань. *Споживча етика* : посіб. для 5-6 класів закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 112 с.
76. Рамкові основи формування інформаційно-комунікаційної компетентності вчителя в країнах Європейського Союзу. *Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів в умовах хмароорієнтованого навчального середовища: методичний посібник* / за ред. В. Ю. Бикова, О. В. Овчарук. Київ : Літера ЛТД, 2019. – С. 8-16.
77. Овчарук О. В. Виклики та відповіді міжнародних організацій на подолання проблем в освіті, що викликані COVID-19. *Інформаційний бюлетень. Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України*. 2020. № 3. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/720181/>.

АНОТАЦІЇ

Овчарук О.В. Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах-членах Ради Європи. – Дисертація у вигляді опублікованої монографії.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, Київ, 2021.

У дисертації здійснено комплексний аналіз проблеми впровадження та розвитку освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи, проаналізовано концептуальні засади та виявлено стратегії Ради Європи у реалізації освіти для демократичного громадянства.

Подано історіографію нормативно-правової підтримки освіти для демократичного громадянства у країнах Ради Європи та виокремлено основні етапи розвитку. Проаналізовано досвід країн-членів Ради Європи та України щодо моделей впровадження освіти для демократичного громадянства. Ознакою впровадження ОДГ є її наскрізний та міжпредметний характер, використання загальношкільного підходу та обов'язкове забезпечення розбудови демократичного середовища у школі, співпраця з місцевою владою та громадою, автономія та академічна доброчесність, шкільне самоврядування, сприяння з боку організацій громадянського суспільства на всіх рівнях.

Виявлено тенденції розбудови змісту освіти для демократичного громадянства у країнах-членах Ради Європи та надано характеристики її основних змістових складових, форм та методів навчання у системі шкільної освіти. Визначено, що середовище для впровадження освіти для демократичного громадянства має базуватись на сучасних інформаційно-комунікаційних технологіях та сприяти цифровому громадянству. Запропоновано інструментальну систему підтримки середовища школи для реалізації освіти для демократичного громадянства на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Надано рекомендації та окреслено перспективи щодо впровадження та розвитку освіти для демократичного громадянства в Україні на основі досвіду країн-членів Ради Європи, що полягають у включенні ОДГ до пріоритетних сфер

розбудови української школи, розробленні концептуальних положень щодо впровадження ОДГ на рівні шкільної освіти, забезпеченні обґрунтування механізмів та моделей такого впровадження, створенні необхідного науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення ОДГ, заохоченні до співпраці всіх зацікавлених сторін.

Ключові слова: освіта для демократичного громадянства, компетентності для культури демократії, шкільна освіта, Рада Європи.

Овчарук О.В. Теория и практика школьного образования для демократической гражданственности в странах-членах Совета Европы. – Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Институт информационных технологий и средств обучения АПН Украины, Киев, 2021.

В диссертации осуществлен комплексный анализ проблемы внедрения и развития образования для демократической гражданственности в странах Совета Европы, проанализированы концептуальные основы и выявлены стратегии Совета Европы в реализации образования для демократической гражданственности. Признаком внедрения ОДГ является ее межпредметный характер, использование общешкольного подхода и обязательное обеспечение развития демократической среды в школе, сотрудничество с местными властями и обществом, автономия и академическая добросовестность, школьное самоуправление, содействие со стороны организаций гражданского общества на всех уровнях.

Подано историографію нормативно-правової підтримки освіти для демократическої громадянськості в країнах-членах Ради Європи і виділені її основні етапи розвитку. Проаналізовано досвід країн-членів Ради Європи і України щодо моделей впровадження освіти для демократическої громадянськості.

Виявлені тенденції розвитку змісту освіти для демократическої громадянськості в країнах Ради Європи і надані характеристики її основних змістових складових, форм і методів навчання в системі шкільної освіти. Визначено, що середовище для впровадження освіти для демократическої громадянськості повинно ґрунтуватися на сучасних інформаційно-комунікаційних технологіях і повинно сприяти розвитку цифрової громадянськості. Предложено інструментальну систему підтримки середовища школи для реалізації освіти для демократическої громадянськості на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Дані рекомендації і намічені перспективи по впровадженню і розвитку освіти для демократическої громадянськості в Україні на основі досвіду країн-членів Ради Європи, що складаються з включення ОДГ в пріоритетні сфери розвитку української школи, розробки концептуальних положень по впровадженню ОДГ на рівні шкільної освіти, впровадження необхідних механізмів і моделей, створення необхідного науково-

методического и материально-технического обеспечения ОДГ, сотрудничества всех заинтересованных сторон.

Ключевые слова: образование для демократической гражданственности, компетенции для демократической культуры, школьное образование, Совет Европы.

Ovcharuk O.V. Theory and practice of school education for democratic citizenship in the Council of Europe members' countries.

Thesis for the degree *Doctor of Pedagogy* on speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Institute of Information Technologies and Learning Tools of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kiev, 2021.

The dissertation provides a comprehensive analysis of the problem of implementation and development of Education for Democratic Citizenship (EDC) in the countries of the Council of Europe (CoE), analyzes the conceptual foundations and identifies the strategies of the Council of Europe in the implementation of Education for Democratic Citizenship.

The historiography of the normative legal support of Education for Democratic Citizenship in the countries of the Council of Europe is presented and its main stages of development are highlighted. The experience of the member states of the Council of Europe and Ukraine regarding the models of the introduction of Education for Democratic Citizenship is analyzed.

Education for Democratic Citizenship is a conceptually new direction in the development of civil society, which is implemented in school education. The implementation of EDC is characterized by its cross-cutting and interdisciplinary nature, the use of a whole-school approach to building a democratic school environment, cooperation with local authorities and the community, autonomy and academic integrity, school self-governance, and assistance to civil society organizations at all levels. The Council of Europe's strategies for implementing Education for Democratic Citizenship are closely linked to the European Union's (EU) education policy, as much of the regulatory framework and guidance documents are common to the CoE and the EU. The leading trend and strategic basis for the development and implementation of EDC is the competency paradigm, which is a sign of modern educational reforms. The competency paradigm has emerged in education in Europe as a result of discussions initiated in the early 2000s by economically developed countries such as Austria, the United Kingdom, Canada, New Zealand, Germany, France, and later Hungary, Romania, Moldova, Lithuania, and Latvia, Estonia, which has also been joined by all EU and CoE countries.

The mechanisms of EDC implementation in the CoE countries are analyzed and identified on the basis of research and reports of the Council of Europe. The regulatory mechanisms at the country level are: official legislation and constitutional provisions, curricula recommendations). Four models of EDC implementation in the CoE countries have been identified: unilateral actions by public administration bodies that develop a strategy for EDC implementation throughout the cycle (development, implementation, evaluation) (Lithuania, Austria, Denmark, Malta,

Slovenia, Romania, Ukraine); consultations, bilateral actions (specialists and stakeholders provide feedback to public education authorities); (Turkey, Germany, Slovakia, Sweden, Norway, Denmark, etc.); alternative actions implementation of a bottom-up approach based on grassroots initiatives of teacher practitioners and stakeholders), (Greece, Austria, Estonia, Norway, Czech Republic, Poland, Serbia); partnership (active participation and joint responsibility in joint structures), (Italy, Norway, England, Ireland, Hungary, Albania, Bulgaria, Poland).

The tendencies in the development of EDC in the countries of the CoE are revealed and characteristics of its main components, forms and methods of teaching in the school education system are provided. The tendencies are related to the creation of new educational standards, new school curricula, digitalization and informatization of education, unification of standards and programs at different levels of education, involvement to international comparative studies.

It is determined that the environment for the implementation of EDC should be based on modern information and communication technologies (ICT) and should promote a digital citizenship. An instrumental system for supporting the school environment for the implementation of EDC based on the use of ICT is proposed.

Recommendations and prospects are outlined for the implementation and development of EDC in Ukraine based on the experience of the CoE member states. Proposals for the implementation of EDC in Ukraine are that: EDC should be included in the priority areas of Ukrainian school development; it is necessary to develop conceptual provisions for EDC at the level of school education, action plans and roadmaps, to provide justification for the mechanisms and models of such implementation; it is important to provide scientific and methodological support of EDC, to encourage the cooperation with stakeholders; when developing an educational policy for the implementation of EDC should take into account its cross-cutting, interdisciplinary nature; it is important to include appropriate outcomes indicators of EDC implementation; when developing conceptual provisions and mechanisms for the implementation of EDC should take into account the components and intersections of EDC with digital citizenship, the means of digital educational environment should become part of building a democratic school environment; models and approaches of CoE countries should be used; when developing the educational environment for EDC, it is important to take into account the role of youth policy, to coordinate action plans with relevant structures responsible for youth and school exchanges, international cooperation at local and national level; to develop and maintain the information and educational environment in school it is important to design an instrumental support system for EDC; educational programs and plans should be equipped with appropriate methods of EDC; it is important to strengthen cooperation on EDC with local authorities, media and civil society, and CoE institutions; special attention should be paid to teachers' training on EDC.

Key words: Education for Democratic Citizenship, competencies for democratic culture, school education, Council of Europe.

Підписано до друку 17.08.2021 р. Зам. № 848.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Друк – цифровий.
Наклад 100 прим. Ум. друк. арк. 1,9.
Друк ЦП «КОМПРИНТ». Свідоцтво ДК №4131 від 04.08.2011 р.
м. Київ, вул. Предславинська, 28
095-941-84-99, 067-209-54-30
email: komprint@ukr.net